

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

НУБІП України

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НУБІП України

УДК: 378.4.091.212:37.015.3:005.32

ПОГОДЖЕНО

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

Завідувач кафедри
педагогик

НУБІП України

І. М. Савицька

Р. В. Сонівник

«__» _____ 2019 р.

«__» _____ 2019 р.

НУБІП України

Магістерська РОБОТА

Тема: ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО
ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Спеціальність:

«Освітні, педагогічні науки»

Освітня програма:

«Педагогіка вищої школи»

Магістерська програма:

«Методика навчання циклу .....»

Орієнтація освітньої програми: «.....»

НУБІП України

Керівник магістерської роботи

док. пед. н., професор Сонівник Руслан Васильович

(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

(ПБ)

Виконала

Мелікова Катерина Ярославівна

НУБІП України

КІЇВ – 2019

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

НУБІП України

Гуманітарно-педагогічний факультет

НУБІП України

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри педагогіки

Р. В. Сопівник

(науковий ступінь та вчене

НУБІП України

звання) (підпис)

(ПІБ)

2022 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

НУБІП України

Спеціальність:

«Освітні, педагогічні науки»

Освітня програма:

«Педагогіка вищої школи»

Магістерська програма:

«Методика навчання циклу .....»

Орієнтація освітньої програми: «.....»

Тема магістерської роботи: «ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ»

Затверджена наказом ректора НУБІП України від   2021 р.

№   «   »

Термін подання завершеної роботи на кафедру «   » 2022 року

Вихідні дані до магістерської роботи: Закони України, «Конституція України», «Про вищу освіту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді; посібники, словники, довідники, методична, наукова література щодо теми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Історична ретроспектива щодо формування моральної культури у майбутніх викладачів ЗВО.

2. Вивчення досвіду Національного університету біоресурсів і природокористування України щодо формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти.

3. Розробка методичних рекомендацій для формування моральної культури майбутнього викладача ЗВО.

Дата видачі завдання: _____ 2022р.

Керівник магістерської роботи _____

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РЕФЕРАТ

НУБІП України

Магістерська робота на тему «Формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти» (на прикладі Національного університету біоресурсів і природокористування України).

НУБІП України

У даній роботі вивчається проблема формування моральних якостей у майбутнього педагога.

НУБІП України

Перший розділ має назву «Теоретичні основи формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти». В даній частині

НУБІП України

розглянутий історико-генетичний аналіз ідей формування моральної культури особистості. На основі вивчення науково-педагогічної літератури нами було проаналізовано такі поняття, як «культура», «мораль», «моральна культура» тощо.

НУБІП України

У першому розділі були проаналізовані та висвітлені основні методологічні підходи формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти.

НУБІП України

Другий розділ, який називається «**Методичні основи моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти**» Узагальнення

НУБІП України

зарубіжного і національного досвіду формування моральної культури. В цьому розділі було узагальнення зарубіжного і національного досвіду формування моральної культури. Виокремлення та обґрунтування педагогічних умов.

НУБІП України

Третій розділ має назву «**Експериментальна перевірка ефективності формування педагогічних умов формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти**».

НУБІП України

В даному розділі проведена діагностика рівня сформованості моральної культури у майбутніх викладачів закладу вищої освіти. Надана експериментальна оцінка

НУБІП України

результатів впровадження педагогічних умов.

Визначено критерії, показники та рівні сформованості моральної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Проаналізовано

сформованість моральної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти у процесі професійної підготовки.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ВСТУП.....

1.1 Історико-генетичний аналіз ідей формування моральної культури особистості.....

1.2 Сутність та структура поняття моральна культура майбутнього викладача закладу вищої освіти.....

1.3 Методологічні підходи формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти.....

РОЗДІЛ II МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Узагальнення зарубіжного і національного досвіду формування моральної культури.....

2.2 Виокремлення та обґрунтування педагогічних умов.....

РОЗДІЛ III ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1 Діагностика рівня сформованості моральної культури у майбутніх викладачів закладу вищої освіти.....

3.2 Експериментальна оцінка результатів впровадження педагогічних умов.....

ВИСНОВКИ.....

ЛІТЕРАТУРА.....

ДОДАТКИ.....

НУБІП України

ВСТУП

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства, в період загострення проблем культурного і духовного відродження України, формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти доцільно розглядати як найгодовнішу передумову становлення української державності. Актуалізація проблеми підсилюється інтеграцією України до європейського освітнього простору.

У «Стратегії розвитку освіти в Україні на 2021–2031 роки» наголошується, що «місія вищої освіти – забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього» [75].

Отже, одним із завдань, що постає перед українською освітою, є підвищення рівня суспільної духовності, моралі, культури студентської молоді.

Моральна культура особистості зачіпає всі сфери діяльності людини, зокрема й освіту. Адже моральна культура, як структурне утворення внутрішнього світу особистості визначає її взаємини із суспільством, з іншими людьми, позитивно впливає на формування «м'яких навичок», свідомості та самосвідомості, а відтак і професійних якостей. Тому її формування у студентів закладів вищої освіти є важливим і необхідним процесом, що забезпечить особистісну орієнтацію вищої освіти, сприятиме реалізації студентоцентрованого підходу.

Мета: розкрити теоретичні та практичні аспекти формування моральної культури та запропонувати методіку реалізації педагогічних умов формування моральної культури при підготовці викладачів вищої школи.

Завдання магістерської роботи:

1. розкрити сутність моральної культури викладача закладу вищої освіти, уточнити структуру поняття «моральна культура викладача»;

2. проаналізувати практику формування моральної культури у майбутніх викладачів закладу вищої освіти;

3. обґрунтувати педагогічні умови формування моральної культури майбутніх викладачів закладу вищої освіти;

4. запропонувати методику реалізації педагогічних умов ефективного формування моральної культури майбутніх викладачів вищої школи;

5. здійснити аналіз сформованості моральної культури у майбутніх викладачів.

Відповідно до поставлених завдань використано такі **методи**: аналізу і

синтезу – для всебічного вивчення досліджуваного питання; узагальнення

стану проблеми формування моральної культури викладачів вищої школи;

теоретико-порівняльний метод для визначення домінуючих педагогічних

умов; емпіричні дослідження (анкетування, бесіда); статистичні для обробки

даних емпіричного дослідження, моделювання для унаочнення результатів

емпіричного дослідження.

Загальна характеристика роботи: магістерська робота містить: вступ

(актуальність, мета, об'єкт, предмет, завдання, гіпотеза, методи,

експериментальна база дослідження, наукове значення, практична значимість

роботи, надійність і вірогідність дослідження), основну частину

(представлена трьома розділами: «Теоретичні основи формування моральної

культури майбутнього викладача закладу вищої освіти», «Методичні основи

моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти» та

«Експериментальна перевірка ефективності формування педагогічних умов

формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої

освіти» висновки, список використаної літератури (118 джерела), 2 додатки.

У роботі є таблиця та рисунок. Кількість сторінок – 95. Робота присвячена

проблемі формування моральної культури у майбутніх викладачів вищої школи.

НУБІП України

Ключові слова: мораль, культура, моральна культура, викладач закладу вищої освіти, здобувач закладу вищої освіти, університет.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Історико-генетичний аналіз ідей формування моральної культури особистості

Поняття «культура і «мораль» з'явились ще до нашої ери та стрімко змінювалось разом з тим як змінювалось суспільство. Глибокий синтез та аналіз людських вчинків, людських почуттів, психологія стосунків та взаємовідносин, піднесення людини як найвищої ціннісної ланки в природі, надання переваги надлюдині в співвідношенні з божественним - не справжнім, -це шлях ,який пройшли науковці від періоду Античності і до сьогодення.

Поняття «культура» вперше вживати почали в епоху Античності, у Давньому Римі [32].

45 рік до н. е. Цицерон вбачає у "Тустуланських бесідах" ,філософії - "культуру душі". В культурі мислення бачив шлях до збільшення духовного світу особистості [2].

Передача знань від покоління до покоління моральної культури та загальної доручалась будинком молоді, а саме: наділенні життєвим досвідом та мудрістю старці та найдосвідченіші родички ,що ділились знаннями з молоддю та передавали їм традиції свого всього роду [105, с. 20].

Середньовіччя (період V, III ст.) під поняттям культури розуміють усунення обмежень та вирощування духовності підростаючої особистості, а не як виховання гармонії і порядку. Саме в цей період гостро постає усвідомлення поняття надлюдського-божественного, що існувало в уявленні людей та результатами людської творчості.

Відродження (період XIV – XVII ст.) головним культуротворчим органом культури являється власне людина, а саме віщна, творча, діяльна особистість, рівна Богу [29].

Кінець XVII ст. культура набуває статусу самостійного терміну для означення духовного світу людини, що здатна протистояти природі (С.

Пуфендорф, 1684), а культурна європейська людина Нового часу починає протиставлятися «природній людині минулого» [40].

Новий час (період XVII ст.) утворилось модернізоване, помірковане трактування культури. Впевненість, що культура є способом і формою існування, відображено в працях німецького правознавця С. Пуфендорфа.

Він розглядав культуру не тільки як процес удосконалення, а й як ступінь розвитку людини і суспільства.

Просвітництво (період XVIII ст.) стало синонімом високоінтелектуального, морального, естетичного, тобто розумного удосконалення людини в ході її історичної еволюції. У цьому значенні поняття "культура" перепліталось з поняттям "цивілізація" [29].

Проблема формування моральної культури хвилювала людей буквально завжди, адже саме це є характеристикою людського роду, тому в період

античної філософії основою моральної культури вважали, що ключом до моральної культури є: краса, істина та добро. Підтвердженням цього є слова Арістотеля: "Тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і

зло, справедливість і несправедливість", солідарним з літописцем є Сократ, який вважає найвищою цінністю людства - справедливість. Платон виокремлює зі всього - внутрішнє удосконалення.

У етиці філософській кінця XIX ст. мораль стали поділяти на «справжню», під якою розуміли свободу особистості, спонтанність та саморозкриття та «несправжню» - слухняність та конформізм [98].

Зі слів Тараса Григоровича Шевченка довершена людина може бути лише в довершеному суспільстві. Самовдосконалення, зі слів письменника, міститься в глибинному внутрішньому потенціалі людини. Акцент на

питаннях сутності та досконалості буття людини робить М. Пирогов. Він ставить ґрунтовні запитання: „До чого ми прагнемо? Сутність життя в чому? У чому досконалість людська?“ Відповіді він знаходить у вихованні „істинної“, „справжньої“ людини [64, с. 29].

В.О. Сухомлинський, у всіх своїх творах підкреслював важливість моралі і культури, та прищеплення цих рис підростаючій особистості: «Чим менше у людини культури, чим бідніші її розумові, естетичні інтереси, тим частіше проявляються інстинкти і дають про себе знати грубістю». Всі знають знають

знаменитого педагога як представника «гуманізму», до цієї моральної

складової на його думку прищиплюються всі інші цінності, а педагог як скульптор допомагає формувати особистість через призму моральності і здійснює виховні впливи. В трудовій діяльності на думку Василя

Олександровича можна розвинути такі якості в особистості як:

взаєморозуміння, взаємодопомога, спілкування, дисциплінованість, взаємопідтримка [76].

Ще одним ключем до формування моральної культури є повага педагога до кожного учня та самоповага, Сухомлинський про це говорить: "на жаль, у

шкільній практиці ця сфера педагогічної творчості є найбільш недосконалою

і саме в цій сфері допускається найбільше грубих помилок" [77].

А. Макаренка, щоб стати майстром, слід засвоїти сукупність професійно-педагогічних знань, навчитися розв'язувати педагогічні завдання. Головне –

учитель повинен бути культурною людиною, постійно займатися

саморозвитком [46].

В наш час - актуальним залишається вивчення моралі та культури.

Моральна культура педагога є сукупністю особистих якостей, що характеризують його модель поведінки, відношення до себе та оточуючих

його людей, включаючи всі морально-культурні, морально-етичні якості [1, с.

6].

1.2 Сутність та структура поняття моральна культура майбутнього викладача закладу вищої освіти

Динамічний розвиток суспільства, особистісно орієнтована парадигма освітнього процесу вимагає високого рівня моральної культури викладача вищої школи.

Розкриття сутності поняття «моральна культура викладача закладу вищої освіти» потребує аналізу дефініцій «культура» та «мораль».

Найбільш небезпечний дефіцит суспільства – це дефіцит культури. Стан культури – це обличчя, душа суспільства, його найбільш характерна загальнозначуща цінність. Рівень розвитку культури є вирішальною умовою прогресу суспільства і особистості [24].

Слово "культура", яке ми так часто вживаємо в повсякденному житті походить від латинського слова, що означає вбряд (культ), є і інше слово, яке інші народи використовують як синонім слову культура - це слово

«цивілізація», що з латині « цівітас » - місто. У нас прийнято під поняттям «культура» розуміти все що є створене людиною. Надважливим є момент саме створене людиною, важливою в цьому питанні є творча складова людського буття, а не зроблене механічно. Але це слово є дуже гнучким та може мати багато значень та відтінків в залежності від контексту та проблеми питання [53, с. 2].

Визначення "культура" має безліч значень, що не дивно, адже сама культура охоплює всі можливі елементи людського буття. Багато наук розглядають термін «культура» та висвітлюють одну з її сторін що найкраще відзеркалює їхню галузь та формують власне визначення даного терміну. На сьогодні під цим поняттям люди розуміють історично набутий та сформований рівень суспільства, творчих надбань та набутих здібностей що передаються з покоління в покоління, що відображаються у типах і формах життя та діяльності людей, взаєморозумінні та створених цінностях в суспільстві як духовних так матеріальних [59].

Термін "мораль" (від лат. moralis – вдача, характер, звичай, наказ, мода) першим вжив Цицероном в Римі для визначення законослухняної поведінки

громадян. Під визначенням мораль розуміють одну із форм суспільної свідомості, систему поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Складовими моралі є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини та моральна свідомість [115, с. 216].

Культура (від лат. culture) – означає, «обробіток», «культивування», «погляд», що стосується землі, ґрунту; «виховання», «освіта», «розвиток» відносно людини; «пошана», «поклоніння» [7, с. 6].

Термін «культура» походить від латинських слів «colo», «cultio», що означає обробіток, «colore» – обробляти, вирощувати, а пізніше – поклонятися та вшановувати богів чи предків, згодом його ввели і такі галузі людської діяльності, як виховання, навчання, що сприяли вдосконаленню самої людини [40].

Під культурою розуміють систему надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, спілкування і поведінки), що історично розвиваються і забезпечують репродукування і зміну соціального життя в усіх його основних проявах [23, с. 61].

Надалі розвиток поняття «культура» пов'язаний з його розповсюдженням на все штучне, що створила людина на перевагу природному [54, с. 76].

Всесвітня конференція з культурної політики, була проведена у 1982 році під егідою ЮНЕСКО, у своїй декларації визначила поняття культура як сукупність відповідних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис людства, що вміщає в себе не тільки різні мистецтва, а й основні правила людського буття, спосіб життя, системи цінностей, традицій і вірувань [32].

Відомий німецький історіософ Освальд Шпенглер, автор голосної в свій час (початок 20-х років) праці "Унтерганг дес Абендляндес", гостро розрізняє поняття "культури" (з її невідемним еквідником духової творчості) від

секундарного поняття "цивілізації" (з її механічною репродукцією вже зроблених, а не "творених" речей). Не в словах, розуміється, справа: уживаючи слова "сівілізасіон", французи, напр., розуміють те саме, що німці і Шпенглер під словом "культура"*) [53, с. 3].

Німецький філософ Г. Гегель розглядав культуру як реалізацію Світового розуму. Він виявив надіндивідуальні закономірності світової культури, вперше створив злагожену картину розвитку культури. Розвиток культури від філософії, релігії й мистецтва до державних форм уперше було розглянуто як закономірний, цілісний процес [62].

Аналіз сучасних наукових джерел переконує, що поняття «культура» й понині науковці тлумачать по-різному.

Найґрунтовніше поняття «культура» визначено у педагогічному словнику С. Гончаренка. На його думку, культура (від лат. cultura – виховання, освіта, розвиток) – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, і втілюються в результатах продуктивної діяльності [23].

Нині культуру характеризують, як динамічний процес розвитку сутісних сил людини, творчої самореалізації особистості, суб'єкт культурно-історичного поступу

(Є. Баллер, Л. Коган, Л. Круглова, М. Межуєв, Е. Ржабек, В. Семенов, Л. Сохань);

– систему ціннісних орієнтацій суспільства і особистості, зумовлених ними параметрів і норм колективної та індивідуальної свідомості й поведінки, а також систему продукування цих цінностей професійного, конфесійного або іншого характеру (духовно-інтелектуальних, етнічних, художніх, соціальних, релігійних тощо) (С. Анісімов, А. Арнольдів, В. Блюмкін, М. Дьомін, С. Дробницький, Н. Розов, Е. Соколов, Н. Чавчавадзе);

– сукупність локальних технологій життєдіяльності й одержаних внаслідок їх застосування продуктів (В. Давидович, Б. Вишневецький, В. Жариков, Ю. Жданов, Н. Злобін, М. Каган, Е. Маркарян)

– визначення культури як сукупності знань, соціального досвіду, який транслюється у просторі та часі, знакових систем, інформаційних технологій, семантичних архетипів, стереотипів свідомості (Ю. Лотман, М. Мамардашвілі, Б. Успенський).

Дослідник І. Пасисниченко, поняття «культура» в його сучасному розумінні було введено англійським істориком культури, фольклористом та

етнографом, засновником антропологічної школи Е. Тайлором у 1871 році у роботі «Первобытная культура», де він писав: «Культура... складається у своєму цілому із знання, вірувань, мистецтва, моралі, законів, звичаїв і деяких інших здібностей та звичок, здобутих людиною як членом суспільства» [78].

і вже через недовгих 100 років проблемі визначення поняття «культура» в сучасній культурології спеціально була присвячена книга А. Л. Кребера і К.

Клакхона «Культура, критичний огляд визначень» (1952). У ній автори привели близько 150 визначень культури, але у другому виданні їх було уже понад 200 [41]. Цінність цієї праці полягає ще й в тому, що американські антропологи виокремили три головні характеристики культури, на які звернули увагу більшість дослідників, а саме:

1) культура є властивою лише людському суспільству і дозволяє відрізнити людину від тварин;

2) культура створюється людиною, протиставляється природі, не передається біологічно, а досягається навчанням;

3) культура передається за допомогою символічних форм (мови, творів мистецтва, виробів, інструментів тощо), що пов'язані з ідеями [45].

Е. Сепір у визначенні культури, навпаки, відштовхується від поняття «соціальна спадщина». Він вважає, що термін «культура» означає «любий соціально успадкований елемент людського життя – як матеріальний, так і духовний» [20].

Вчені-культурологи А. Кребер і К. Клухольн, проаналізувавши понад сто основних визначень культури, згрупували їх наступним чином:

1. Описові визначення, що належать у своїй основі до концепції

основоположника культурної антропології Е. Тейлора. Суть таких визначень:

культура – це сума усіх видів діяльності, звичаїв, вірувань; вона як скарбниця всього створеного людьми містить у собі книги, картини і т.п., знання шляхів пристосування до соціального і природного оточення, мова, звичай, система етикету, етика, релігія, що склалися століттями.

2. Історичні визначення, що підкреслюють роль традицій і соціальної спадщини, які дісталися сучасній епосі від попередніх етапів розвитку людства. До них приєднуються і генетичні означення, стверджуючи, що культура є результатом історичного розвитку. До неї входить усе, що штучно створено людьми і передається від покоління до покоління, – знаряддя,

символи, загальна діяльність, погляди, вірування.

3. Нормативні визначення, що акцентують значення прийнятих правил і норм. Культура – це спосіб життя індивіда, обумовлений соціальним оточенням.

4. Ціннісні визначення: культура – це матеріальні і соціальні цінності групи людей, їх звичаї, реакції поведінки.

5. Психологічні визначення, що виходять з вирішення людиною певних проблем на психологічному рівні. Тут культура є особливим пристосуванням людей до природного оточення й економічних проблем і складається вона з наслідків такого пристосування.

6. Визначення на основі теорій навчання: культура – це поведінка, якої людина навчилася, а не отримала як біологічну спадковість.

7. Структурні визначення, що виділяють важливість моментів організації і моделювання. Тут культура являє собою систему певних ознак, різним чином пов'язаних між собою. Матеріальні і нематеріальні культурні ознаки, що базуються навколо основних потреб, утворюючи соціальні інститути, що є ядром (моделлю) культури.

8. Ідеологічні визначення; культура – це сукупність ідей, що передаються від людини до людини за допомогою певних дій, застосовуючи слова або наслідування.

9. Символічні визначення: культура – це сукупність різних феноменів (матеріальних предметів, дій, ідей, почуттів), що полягає у використанні символів або залежить від них. Кожна з перерахованих груп визначень охоплює певні важливі риси культури. Однак у цілому, як складний суспільний феномен, вона впливає від визначення [2].

У філософії мораль трактують у двох значеннях – широкому та вузькому. Найчастіше мораль визначають як складне суспільне явище, соціальний інститут, що виконує функцію регулювання, нормування поведінки, діяльності і взаємодії людей в усіх сферах суспільного життя та мораль як сукупність вимог, принципів і норм поведінки людини у взаємодії із суспільством, суб'єктами, соціальними інститутами. Ще у V ст. до Р. Х.

Платон визначав мораль як систему, що «унормовує людське співіснування, пов'язує, поєднує людей, робить спільне життя можливим» [65, с. 312].

А це означає, що поняття «мораль» – це вид суспільних відносин, який ґрунтується на таких засадах як повага та любов, гуманізм.

Аналогічне визначення наводять А. Адо, Н. Анікеєв, Г. Антипіна та ін.: «Мораль – це форма суспільної свідомості, спрямованої на ствердження самооцінки особистості, рівності всіх людей у їхньому прагненні до

щасливого і гідного життя, що виражає ідеал людяності, гуманістичну перспективу історії» [87, с. 270].

У психології найчастіше під мораллю розуміють складову психологічної структури особистості, що забезпечує ціннісну оцінку явищ у спосіб, який індивід не усвідомлює. У «Словнику психолога-практика» поняття «мораль» схарактеризовано у двох аспектах – гетерономному (правила, які особистість вважає обов'язковими і «святими», що встановлюються іншими людьми, спільнотами) та автономному (правила, що встановлюються та змінюються особистістю) [72, с. 308] вирізняючи мораль об'єктивну (колективну) та суб'єктивну (індивідуальну).

Науковець М. Фіцула вважає, що «мораль – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах» [88, с. 250].

Отже, мораль є комплексом правил і норм, що встановлені, як самою особистістю, так і суспільством, яких вона безперечно дотримується, щоб повноцінно функціонувати в суспільстві, гармонійно взаємодіяти з оточуючими людьми.

Науковець Л. Волченко вважає, що мораль і культура є взаємопов'язаними й взаємозумовленими, «єдністю цілей і основ свого буття феноменам. Як не існує культура без моралі, так не існує мораль без культури» [18, с. 37].

Поняття «моральна культура» характеризують як: «закріплення в суспільній думці моральних цінностей, що використовуються на практиці більшістю людей» [27, с. 196]; як «ступінь засвоєння прогресивних моральних цінностей та оволодіння навичками їхньої реалізації» [8, с. 167]; або «все морально позитивне цінне у життєдіяльності індивіда, або соціальної спільноти» [30, с. 74–75].

Мораль – система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один із одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки

людей відповідно до понять добра і зла й підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки [74].

Кант у своєму праворозумінні спирався на ідею моральної автономії особистості, її абсолютної самоцінності, її можливості самій собі створити закон, знати свій обов'язок і реалізувати його [35].

Наведені трактування поняття «моральна культура» охоплюють увесь спектр філософсько-педагогічного аналізу цього явища, вони переконують у тому, що воно багатогранне і багатовимірне, є поліаспектним і внутрішньо суперечливим.

Беручи до уваги обширний зміст терміну «моральна культура» плікання її в особистості розглядають як один з напрямків процесу виховання та як цілісний інтегрований механізм повноцінного становлення та розвитку соціалізованої особистості. "Стратегія виховної дії щодо розвитку особистості студента, зазначає І. Д. Бех, має видобуватись із основного соціокультурного постулату сучасності. Головною проблемою, справою людства, нормою його життя постає вирішення моральних проблем. Це для людей неприродна позиція, але вона є дійсно цілком правильна. Наші нинішні негаразди (і економічні в тому числі) — результат нехтування цим постулатом. Отже, всі зусилля мають бути спрямовані на те, щоб організація життєдіяльності підрастаючої особистості була побудована на вчинках [6, с. 14].

Педагог має бути взірцем інтелектуального потенціалу майбутньої української молоді та суспільства вцілому, вміщати в себе найпрогресивніший морально-культурний та соціодуховний аспект. Насправді, від того наскільки високоморальними, світоглядними будуть випусники педагогічних вузів залежить в подальшому не тільки аспект виховання наступного покоління, а і розвиток держави вцілому. На сьогодні, проблема морального виховання та моралі суспільства є

відповідністю зв'язків між моральною складовою людини та в суспільстві загалом. Самим важливим завданням закладів вищої освіти виплекати в вихованців бажання до морального самовдосконалення та самостійним керуванням своєї поведінки та вчинків. Такий результат ми можемо отримати

,якщо будемо розвивати у майбутнього вчителя особистісну моральну культуру на найвищому рівні, використовуючи науково підкріпленні ціленаправлені навчально-виховні технології. Саме поняття «виховання» потрібно сприймати як специфічний регулятивний процес, метою якого має

бути доведення поведінки людини у відповідність до вимог суспільства... Не

завжди соціальне регулювання є вихованням, але будь-яке виховання... - це особливий регулятивний процес. Виховною роботою ми називаємо керування усіма перетвореннями в поведінці та діяльності особистості та

корегування їх, направляючи в правильне русло. Моральне виховання є не лише регулюючий і управляючий механізм, а й регульований і керований об'єкт" [89, с. 8-9].

Продуктування моральної культури майбутнього педагога потребує вивчення не лише часткових виховних технологій, але й загальних культурно -

соціальних тенденцій морального розвитку кожної особистості суспільства вцілому, адже - коли мораль ототожнюють з поняттям імперативно-оціночної форми регуляції або під поняття сукупності норм поведінки, то формально це

правильно, але ще недостатньо для розуміння особливостей саме моральної регуляції, моральної норми. Цю особливість варто виокремити із

специфічної основи моралі, з тієї надзвичайної задачі, яку ставлять перед нею ті особливі умови, які її генерують. Мораль завжди диктує поведінку особистості в інтересах певної соціальної норми. В сукупності з цим, її потреби виконуються добровільно, за усвідомленими мотивами [56, с.14].

Існує декілька поглядів у формулюванні моральних якостей людини.

Науковець В.А.Блюмкін розподіляє моральні якості людини на 4 типи:

1) Ціннісні(загальноаксіологічні),ідейно - політичні, світоглядні;

2) моральні;

3) ділові;

4) прагматичні.

Але моральні, у свою чергу поділяються ще на 4 підтипи:

1) колективістські якості: колективізм, почуття солідарності товаришкості, почуття обов'язку, відповідальність, альтруїзм, самовідданість, героїзм;

2) гуманістичні якості: гуманність, людяність, людинолюбство, доброзичливість, доброта, благочестя, увага до людей, душевність, чуткість, милосердя, делікатність, тактовність, довіра тощо;

3) якості, що пов'язані з відношенням особистості до розподілу цінностей: справедливість, безпристрасність, безкорисність, владність, почуття змагання, лагідність, упокорення, незаздрисність;

4) якості, що зумовлюють особливості моральної регуляції поведінки: почуття гідності, самолюбство, ввічливість, чесність, сумлінність, порядність, вірність, надійність, принциповість, відвертість, прямота, правдивість, добродійність, моральна стійкість, ригоризм, моральний максималізм, сорому, безкомпромісність [10, с. 39-40].

Розглядаючи моральну культуру з позиції імперативно-ціннісного аксіологічного аналізу, А. Титаренко зробив заключення, що мораль вміщує аксіологічний сенс культури. Якщо "вивчати моральні відносини як узагальнення духовних цінностей в практичній (матеріально фіксованій) загальній поведінці, в координатах і межах культури, то тоді виняткового значення нагромаджує методологія аксіологічного аналізу культури, її морального змісту — як динамічної системи моральних цінностей, орієнтацій, способів самореалізації особистісної поведінки [81, с. 31-32].

В результаті виховної роботи серед майбутніх викладачів закладів вищої освіти необхідно створити такого роду сукупність культурних надбань, яка б віддзеркалювала не тимчасові, а вічні культурно - соціальні і практично-духовні здобутки світової цивілізації. А. Маслоу говорив, що найвищою цінністю є дефініція більш "високого духовного життя", бо "справжнє"

відповідає "належному", факт з цінністю, світ, яким він є, який описується і сприймається, стає тим же, що світ, який цінують і якого бажать. Світ, який є, стає світом, який має бути [48, с. 107].

Розуміння педагогом свого призначення в формуванні моральної культури в майбутнього педагога є основним пусковим механізмом від елементарного спостереження та оцінювання до реальних дій та творчого підходу.

Коли майбутній педагог усвідомлює яку роль відведено для його діяльності в соціумі та яку вагому значущість він має в майбутньому країні, що його робота буде визнана і оцінена відповідним чином з сторони суспільства та

оточуючих, то така позиція сприяє більш серйозному сприйманню себе як спеціаліста, поставлення більш жорстких вимог до себе, як до спеціаліста та прагнення до найвищого рівня моральної культури [51, с. 30].

Даючи визначення поведінці особистості з боку емоційно-усвідомленого ціннісного вивчення моральних норм, Л. І. Рувінський зазначає, що «морально виховану особистість характеризує саме глибоко усвідомлене розуміння моральних принципів і норм як принципів і норм власної поведінки, морально-регулюючої ролі обов'язку, совісті, честі, виконання моральних принципів і норм за внутрішнім переконанням, коли безпосередні

зовнішні вимоги якщо й визначають моральний вчинок, то лише переломляючись через інтелектуальну і емоційну сферу особистості...» [69, с. 64].

Досить вдало поняття «моральна культура педагога» розкриває Г. Васянович: «... позитивна духовна цінність, система моральних знань і переконань, почуттів і навичок, норм і відносин, інтересів і потреб, культурно-морального досвіду і безпосередньої поведінки, спрямована на вдосконалення, навчання і виховання особистості» [14, с. 18].

Сухомлинський вважав, що моральна культура педагога пов'язана не лише зі здатністю зробити себе об'єктом самовдосконалення, а й з умінням стати справжнім суб'єктом морального впливу на власне соціальне оточення. Моральний вплив викладача на студента буде ефективним, якщо викладачу

вдається задіяти у процес творення духовної культури внутрішній потенціал особистості, але за умови, що він розглядає своїх вихованців не як «об'єкт навчання та виховання», а як повноправний «суб'єкт співпраці і творчості» [22, с. 208].

Моральна культура майбутнього педагога включає засвоєні і прийняті особистістю моральні принципи, норми, ідеали, категорії, і в той же час виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе, до майбутньої педагогічної діяльності. Формування моральної культури майбутнього педагога є освітнім процесом, що відбувається під час аудиторної та позааудиторної роботи студентів та їх самостійної діяльності над вдосконаленням професійно важливих моральних ідеалів, цінностей, переконань і поглядів [62].

1.3 Методологічні підходи формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти

Великий вплив на молоду особистість здійснює перебування в громадських, молодіжних об'єднаннях. Це сприяє розвитку таких навичок як досягнення цілей, що для молодої людини є способом реалізації.

Е.Льєнков говорить, – “Тому справжня особистість, утверджуючи себе зі всією властивою їй енергією і волею, реально формується лише там, де виникають і утверджують себе нові форми ставлення людини до людини, людини до самої себе” [31, 233].

Викликає у науковців хвилювання той факт що у всіх вікових верств населення і у педагогів в тому числі, спостерігається перенасичення позаітературними лексичними одиницями. Серед осередку сучасних студентів дуже часто можна почути просторічну, згрубілу лексику, яка створює іронічний колорит у спілкуванні. Наприклад. брешеш, не гавкай, не скигли, насобачитись. У студентських колективах виникає багато жаргонізмів. Наприклад. пара – “двійка”, шпори – “шнаргалки”, хвіст – “академічна заборгованість”, студак -

“студентський квиток”, домашка - “домашнє завдання”, скатать, вишку -
“списати завдання з вищої математики”, не паритись -
“не надавати значення, не переживати”, обшага -
“гуртожиток” тощо. Більшість жаргонізмів -

це слова загальнонародної мови, вживані в специфічному значенні. Дані

фрази дістали назву суржика- проблема порушення чистоти мовлення
Вдалою думкою про суржик є Ніни Мечковської, яка, полемізуючи з
аналогічним широким потрактуванням білоруського терміна трасянка,

зауважує: «Однак якщо терміни суржик/трасянка не прив'язувати до строго

визначених місця й часу, то вони виявляться не потрібними - вони будуть
змикатися з терміном макаронічне мовлення (“мовлення, насичене
варваризмами”). Терміни суржик/трасянка корисні саме як власні імена

(лінгвоніми), тоді не будуть затінені ті риси русифікованого просторіччя, які

відрізняють їх від макаронічного мовлення, макаронічного стилю,
макаронічних віршів... Трасянка і суржик - це не гра і не стилізація. Це
природна форма спілкування мільйонів людей у Білорусі й Україні. Люди
говорять як можуть» [52] Борис Антоненко-Давидович у

праці “Як ми говоримо”. “Недобре, - зазначав письменник,

коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови, плутає об
идві ці мови, перемішує їхні слова, бере якийсь притаманний саме цій мові
вислів і живосилом тягне його в іншу мову, омінаючи традиції класичної літ

ератури й живу народну мову. У нас в Україні створюється мовний покруч, а

сама-суржик [3, с. 19].

Одна з найперших дослідниць Олександра Сербенська продовжила
розглядати питання, яким займався Бориса Антоненка-Давидовича, а
саме, русифікація української мови, на їхню думку це zdegradує мову та

здійснює негативний вплив - лінгвістичний і навіть психологічний, адже це

впливає на свідомість людини. “Насьогодні поняття “суржик”, - слова
Олександри Сербенської, -
розночали використовувати в ширшому розумінні як назву zdegradованого,

убогого духовного світу людини, її відірваності від рідного, батьківського, з тим чужим, що нівелює особистість, національно-мовну свідомість. Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову...» [71, с. 184].

Однією з особливостей такого типу мислення є його критичність. Критичне мислення педагога є одним з аспектів виявлення його як активного суб'єкта діяльності, неповторної особистості. Із цього приводу О.К. Тихомиров зазначає, що «у контексті психології мислення критичність

трагується як одна з властивостей розуму і визначається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності людини» [82, с.197]. Складність педагогічного процесу вимагає від майбутнього вчителя вмінь прогнозувати й аналізувати різні проблемні ситуації, бачити шляхи їх розвитку, розв'язання та їхні наслідки. Отже, критичність мислення педагога

пов'язується із його інтелектуальною діяльністю, когнітивними зусиллями, проявами духовної культури та моральності. Аналіз, синтез, конструювання, прийняття рішень - все це робить критичне мислення творчим процесом.

Крім генерації власних думок майбутній учитель повинен оцінювати й чужі думки, аналізувати та використовувати їх у певних педагогічних ситуаціях.

Складовим елементом у структурі особистості майбутнього вчителя є його здатність до рефлексії - внутрішнього діалогу, у ході якого він розглядає, оцінює, приймає або відкидає ті або інші моральні цінності суспільства, педагогічного середовища, колективу. «Оцінювання за певних умов може набувати характеру вчинку й виступати в цій своїй якості ... різновидом вчинкової активності як рефлексивного за своєю природою процесу, що будується за принципом зворотного зв'язку» [60, с. 173].

Щоб розвивати творчі здібності у майбутніх педагогів, потрібно розвивати моральну культуру мислення, тільки завдяки їй молодь може усвідомити істину, суть роботи та функціонування педагогічно-соціальних процесів і підсистем. На основі загального індивідуального розвитку

педагога, його інформованості етичної формується моральна свідомість, яка, в свою чергу, збільшує моральну рефлексію, розвиває критичне мислення, здатність до поглибленого аналізу існуючих варіантів творчості. «Орієнтація

фахівця на такі професійні цінності, як професійний обов'язок, відповідальність, гідність, активізує творчі пошуки, які спрямовані на досягнення більш високої ефективності трудової діяльності. Без критичного осмислення морального досвіду... в професійній діяльності минулих поколінь, неможлива творчість...» [61, с. 69]. Розуміння певних наявних

недоліків педагогічних систем і прагнення до ідеального в педагогічній

діяльності мотивує педагога та стимулює до творчого пошуку новітніх методів та усіх можливих інновацій, які можуть покращити роботу, активізує його морально-дійову складову. Завдяки формуванню внутрішніх мотивів

педагога розкривається його інша потреба, а саме реалізація свого

потенціалу. Розвиток своїх так званих природних задатків. Якщо робота

студента не підкрплена внутрішнім бажанням до розвитку, внутрішніми мотивами, то такий студент ніколи не буде творчо відноситись до своєї роботи творчо. Але виконуючи виховні заходи з студентами, дуже важливо

щоб внутрішні мотиви не суперечили інтересам групи, колективу,

суспільства. З іншого боку, соціальна зумовленість професійної діяльності має дорівнювати вимогам раціональності, доцільності і ніякому разі не має пригнічувати потенціал творчості студента. В іншому разі, коли зовнішня

складова моральностимулюючий аспект діяльності якимось чином пригнічує

особу, то знищується і внутрішня складовою що зумовлена природою та

внутрішньою мотивацією. Разом з цим "для багатьох людей внутрішнє творче середовище — це вони самі. Тільки індивідуальний підхід допомагає

знаходити виходи зі найскладніших ситуацій. Ми можемо керувати нашою

індивідуальністю за допомогою поведінки і створює образ наших думок. В

деякій мірі, наші думки — це є ми самі, і навпаки. Наше внутрішнє творче середовище не відокремлене від нас, - підкреслює Ван Ганді [13, с. 26]. До

складників творчої внутрішньої складової особистості відносяться:

самооцінка, мотивація, здатність до критичного мислення, наполегливість, впевненість в своїх силах, допитливість, рішуча настанова розвиватись та йти вперед, уміння правильно визначати проблему, оптимізм, гнучкість розуму, відкритість до нових ідей, готовність ризикувати, мислити незалежно, фантазія, уміння концентрувати увагу, образність мислення, терпимість до невизначеності, почуття гумору, дисципліна [13, с. 36-58]. Усі вказані властивості утворюють творчі можливості особистості педагога і впливають в позитивному ключі на його мотивацію та поведінку. У педагогів, яким

притаманна така риса характеру як творчість, значно продуктивніша професійна діяльність, коли соціум починає диктувати моральні мотиви: відчуття обов'язку, любов до професії, бажання творити та множити добро, бажання до самоствердження і набуття певного соціального статусу, до визнання успіхів з боку довкілля і громадськості, прагнення творити та

створювати мистецькі шедеври, прагнення відчувати моральне задоволення від результатів педагогічної праці і т.д. Опанувавши уміння саморегуляції, що керуються усталеними нормами нормативної етики, у педагога краще виходить усвідомлювати та контролювати свої потреби, оцінювати свої потреби та піддавати їх критичному аналізу згідно з етичними нормами,

контролювати щоб вони не йшли всупереч потребам та інтересам інших людей. Лише за таких умов мотиви і потреби загального характеру стають необхідними етичними частинами саморегуляції творчої діяльності і поведінки вчителя. "Експериментально встановлено: розумові здібності

виявляються, тільки підкріплюючись від мотиваційної сфери людини, яка чи стимулює, чи гальмує їх реалізацію. Кожна людина має свою систему мотивів. Мотиваційна сфера як пусковий механізм людської поведінки посідає вирішальне місце у структурі особистості загалом. Вона породжує її спрямованість, характер, емоції, здібності, діяльність, соціальні ролі й

установки, впливає практично на всі психологічні процеси [37, с. 72]. Тільки педагог, який розуміє свої моральні та соціальні потреби, може розраховувати на розвиток його творчої мотивації діяльності на благо

суспільства. Разом з тим, збільшення соціальних прагнень, викликане збільшенням рівня соціалізації індивіда та власної системи цінностей. Саме тому розвиток творчого потенціалу майбутнього педагога закладу вищої освіти в повному обсязі неможливе, якщо цілеспрямовано не сформувати у нього розуміння важливості майбутньої професії, ціннісного, морально орієнтованого ставлення до неї. Проводячи виховні заходи для майбутніх педагогів необхідно створити навіки усталену систему цінностей та поглядів.

З цього приводу А. Маслоу стверджував, що цінністю є визначення більш "високого духовного життя", бо "суще" тотожне "належному", факт з

цінністю, світ, яким він є, який описується і сприймається, стає тим же, що світ, який цінять і якого бажають. Світ, який є, стає світом, який має бути [48, с. 107].

Коли вчитель розуміє, що є відповідальним за те, яким виросте наступне покоління, тоді можна говорити про механізм переходу від пасивного оцінювання об'єктів соціально-культурної дійсності до активної-творчої діяльності.

Саме від цінностей і поглядів вчителя залежить чи буде навчання спрямоване на творчу діяльність. Тому дуже важливо, щоб була присутня найвища досконалість у педагогічній творчості. Вона повинна відповідати критеріям належного і рухатись в процесі творчого пошуку.

Вважається, що головними методологічними засадами творчості вчителя мають бути такі критерії як доцільність і раціональність педагогічної діяльності по відношенню до самої людини, певної соціальної спільноти та до всього людства. На зміст і кінцеві наслідки творчих пошуків педагога мають мати вплив не лише соціальні критерії, але і людські, тобто краса, доброта та корисність.

Ставлення до праці як провідної соціально - культурної цінності, формується завдяки формуванню ціннісно-орієнтаційних спрямованості творчої діяльності. Але коли така спрямованість відсутня, тоді внутрішньої установки на різні види діяльності і переконань з питань працелюбства

творчий потенціал особистості стає недостатньо. Після проведення дослідницьких бесід, стало зрозуміло, що серед студентської молоді є поширеною думка, що праця не належить до пріоритетних соціальних цінностей. Таке сприйняття світу утворює споживче ставлення до

матеріальних і духовних цінностей. За даних умов споживання і задоволення від нього уже стає цінністю, хоча задоволення потреб майбутнього вчителя має бути не просто ціллю, а одним з найважливіших двигунів у його творчій діяльності. Виховна робота серед студентської молоді має впливати на

утворення системи соціально значущих цінностей і переконань, зокрема

переконань про працю як найважливішу соціально - культурну цінність. В першу чергу, творчість - це прояв індивідуальності та внутрішнього світу вчителя, але, в деякій мірі, вона все ж соціально зумовлена. У творчості

важливо бути дисциплінованими і відповідальними, і мати таке ж ставлення

до праці, але надмірна примусовість і регламентація діяльності студента

зовнішніми нормативними вимогам ставить у рамки його творчий потенціал.

Творчість - це антонім «насильства» над особистістю і її моральним пригніченням, тому питання творчості об'єктивно зумовлена розвитком

внутрішньої моральнорегулятивної сфери особистості студента, що включає

рівновагу між зовнішніми і внутрішніми стимулами діяльності, потребами і

інтересами, індивідуальною і суспільно значущою спрямованістю науково-пізнавальних пошуків і розробок, узгодженістю внутрішніх психічних

процесів, які стимулюють творчу активність особистості. Проблема

особистісно-регулятивних механізмів творчої діяльності особистості, на

сьогоднішній день не є вивчена в повному обсязі, проте в цьому напрямку є

певні розробки. І. П. Калошина, виходячи з аналізу цієї проблеми виділяє

деякі групи механізмів творчої діяльності, пов'язуючи їх з пошуком

невідомого за допомогою механізму аналізу через синтез, взаємодії

інтуїтивного і логічного започаткувань, евристичних прийомів і методів

пошуку нового та механізму асоціації. Наголошується на тому, що

"методологічні евристики... забезпечують суб'єкту можливість більшої саморегуляції творчої діяльності, ніж предмети [34, с. 31-43].

Можна зробити висновок, що саморегуляція творчої діяльності педагога напряму пов'язана з формуванням моральної культури і культури розумової діяльності, це розвиває у людини дисциплінованість і робить її поведінку раціональною, морально узгодженою та регламентованою. Разом з тим саморегуляція творчої діяльності керована типом характеру педагога, розвитком його свідомості, яка робить творчу діяльність більш мотивованою і визначеною стратегічно. "Більшість людей гадає, що самоконтроль

розвинений у них на високому рівні, вони думають, якщо не брати до уваги те що інколи вони здійснюють помилки, то вони добре усвідомлюють усе що роблять. Разом з тим, як показує практика, це в більшості випадків не є правдою. В основному всі дії людина виконує автоматично, підсвідомо. Там, де відсутня самосвідомість, не може бути самоконтролю", — відзначають О.

І. Клепиков та І. Т. Кучерявий [37, с. 116]. Для того, щоб проявити неабияку гнучкість, мобільність і оперативність в організації власної інтелектуально-творчої діяльності, вчителю необхідно володіти самоаналізом, самоконтролем і самооцінкою. При умові, що студент буде володіти

навичками самоаналізу, самооцінки і саморегуляції діяльності, він зможе використовувати гарно відпрацьований психологічний інструментарій і новітні педагогічні технології, що надасть йому можливість ефективніше впливати на внутрішні морально-регулятивні механізми своєї поведінки і творчої діяльності. До педагогічних передумов розвитку

морально-регулятивної сфери вчителя можна віднести загальну культуру емоцій, домінування морально-естетичних почуттів над суто психічною сферою, високий рівень моральної самосвідомості і рефлексії, вміння керувати своїми емоціями, рівень моральної мотивації поведінки та вольових

якостей. У моральній саморегуляції поведінки людини найважливішу роль мають самосвідомість, її бажання і вміння самостійно оцінювати свої ж дії, будувати гарні відносини з оточуючими, швидко вирішувати питання і

завдання, здатність довести щось до кінця. Результатом аналізу проблеми співвідношення морально-регулятивних якостей і творчої активності вчителя є розвиток творчого потенціалу фахівця, якому потрібно надати можливість

духовного, морально-психологічного та культурного зростання як повноцінної соціалізованої особистості. Лише тоді творчий потенціал талановитої студентської і учнівської молоді буде мати більший вплив на моральний стан суспільства і його спрямованість на збільшення суспільної

благочинності. Морально-етичний сенс творчості вчителя перетинається з

формуванням його педагогічної майстерності, тому що вона містить в собі високий педагогічний професіоналізм, а також внутрішню морально-етичну

досконалість, духовну та естетичну красоту. Формування педагогічної

майстерності вчителя в більшості науково-методичних розробок

розглядається зі сторони формальних знань, вмінь і навиків, які частково пов'язані з педагогічною технікою і акторською майстерністю, проте

реалізація цих елементів на практиці стане неможливою, якщо вчителєві не

вистачає внутрішньої моральної та духовної культури, інтелектуальної та художньо-естетичної краси. В дослідженні найбільш оптимальних шляхів

формування педагогічної техніки вчителя є чимало науково-методичних

розробок, але паралельно існують і проблеми формування морально-етичних

елементів, що зумовлюють формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя ще недостатньо. Вплив моральної культури вчителя на

формування його креативних якостей і педагогічної майстерності за своєю

суттю є багатофункціональний, тому що він активізує внутрішні приховані

механізми його професійного становлення і розвитку як фахівця. Задачі активізації моральних чинників у формуванні педагогічної майстерності вчителя полягають в системі вищої педагогічної освіти, особливо в університетах. Відомо, що більша частина студентів має профорієнтаційну невизначеність щодо професії вчителя. Це відбувається через те, що професія педагога надається паралельно з отриманням спеціалізації з природничого або гуманітарного профілю. В умовах університету, загальний об'єм годин,

що призначені на педагогічну підготовку, складає в середньому від 7 до 12 % його загальної підготовки у ВНЗ. Ще однією причиною є те, що абітурієнти, після закінчення загальноосвітньої школи, не мають достатньо досвіду зі стійкими соціальними, інтелектуальними та морально-естетичними якостями, які зумовлюють успішність педагогічної діяльності, дають йому зростати як професіоналу та утворюються власні педагогічні погляди та переконання. Соціальна та професійна невизначеність студента створює проблеми з утворенням стійкої моральної спрямованості на професійне самовдосконалення і моральне самовиховання. Студент, який не здобув ще педагогічного досвіду, у більшості випадків не є здатним об'єктивно оцінити неперевірене значення педагогічної спадщини минулого та сучасного передового педагогічного досвіду як моральної самоцінності. Тому формування позитивного ставлення студента до постійного професійного зростання та оволодіння сучасними педагогічними знаннями як до внутрішньо мотивованої і особистісно значущої цінності у виховному процесі в університетах є надто важливим завданням. Формування креативних якостей вчителя і їхньої реалізації через елементи педагогічної майстерності має передбачати не лише розвиток потреб в оволодінні фахової наукової інформації, але й необхідний рівень сформованості морально-вольової сфери через розширення морально-естетичних мотивів його професійного зростання (патріотичні громадянські почуття, професійний обов'язок, професійна відповідальність, самовідданість професії педагога тощо). Педагогічний досвід говорить про те, що неможливо зі звичайного педагога середнього рівня зробити педагога вищого рівня, застосовуючи лише примусові адміністративні дії по розробці та втіленні в педагогічну практику різних елементів навчально-виховних технологій, що підвищують рівень педагогічної майстерності вчителя. Творчі якості вчителя та його професійна педагогічна майстерність це результат лише особистісної моральної культури та культури інтелектуальної діяльності, що зумовлює формування компонентів внутрішньої саморегуляції його поведінки, які є

однією з основних передумов утворення позитивної установки на постійне самовиховання і професійне самовдосконалення. Підвищення кваліфікації вчителя досі немає належної мотивації в системі загальної середньої освіти.

Як показав аналіз сучасної педагогічної практики, оцінка успішності діяльності вчителя, в першу чергу, визначається за формальними показниками, що мають переважно дидактичну спрямованість і не включають в себе елементи моральної культури, загальної вихованості та рівень вихованості і соціалізації учнів, але не зважаючи на це, зазначені критерії стимулювання педагогічної діяльності мають бути провідними в розвитку системи освіти у відповідності до сучасних соціально несприятливих умов. Справжній вчитель може виховувати і викликати в учнів любов до предмета і бажання до здобуття знань здебільше дякуючи власній моральній культурі і духовній спадщині.

В. О. Сухомлинський говорить, що єдиним витонченим і надійним, всесильним і гострим інструментом виховання є «слово», але без належного інтелектуального рівня, тезаурусу, володіння культурою мовлення не може утворитись справжній вихователь, який здатний виховувати лише ним. Як показує практика виховної роботи, вербальні методи виховання можуть бути дійовими і ефективними лише у тому випадку, якщо вчитель є сам взірцем різнобічної моральної та інтелектуально-духовної звершеності [55].

Сьогодні питання мови стоїть гостро як ніколи. Події що відбуваються з початку 2022 року змінили розуміння та відношення всіх українців до рідної мови. Всі громадяни України зараз максимально змотивовані для вивчення та ідеалізації української слов'янської мови.

На думку дослідниці В. Петляєвої, у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов важливу роль відіграє зміст освітніх компонентів, який реалізується через відповідні форми (практичні та індивідуальні заняття, самостійна робота, проблемні групи, творчі лабораторії), методи (аналіз, частково-пошуковий, вирішення педагогічних

ситуацій «інтрига» під час презентації, «мікрофон», дискусія, бесіда, демонстрація—фрагментів фільмів педагогічного спрямування та відео-фрагментів занять, «карусель», робота в парах, метод «незакінчені речення», усні й письмові вправи, моделювання, «мозковий штурм», методи розвитку почуття обов'язку і відповідальності в навчанні, методи самодіагностики) та засоби (навчальні й навчально-методичні посібники, навчальні програми, тексти морального змісту, авторські індивідуальні завдання, художні фільми педагогічного спрямування, відео-ролики) [62].

У дисертації К. Байші «Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності» доведено, що успішне результативне формування моральної особистості досягається включенням здобувачів освіти в активну практичну діяльність як суб'єктів, детальним ознайомленням із нормами моральної поведінки і особливостями моральної взаємодії викладачів зі студентами, зі спеціально проєктованими формами і змістом виховної роботи, спрямованих на моральне виховання студентів, постійним самостійним аналізом виховних ситуацій і фактів, вирішенням цілеспрямованих педагогічних завдань [4].

Формування професійно-моральних цінностей майбутніх магістрів вищої школи – це спеціально організований педагогічний процес цілеспрямованого розвитку особистості. До педагогічних умов такого процесу відносять: удосконалення соціально-виховної складової змісту психолого-педагогічних освітніх компонентів на основі реалізації принципу подвійної когнітивної мети та концепції рефлексивного підходу, що передбачає доповнення психолого-педагогічних освітніх компонентів темами: «Педагогічна акмеологія», «Методика формування професійно-моральних цінностей», «Сучасні виховні технології», «Соціально-виховні технології», «Психологія успіху», «Методика формування професійно-моральних цінностей»; організація виховної діяльності морального змісту в умовах аудиторної і

позааудиторної роботи, що здійснюється через професійно-моральне виховання на аудиторних заняттях та у позааудиторній роботі у Центрі психолого-педагогічних студій та у Школі професійного розвитку; реалізація новітніх освітніх технологій морального виховання в освітній сфері, яка забезпечується знаково-контекстним та лабораторним навчанням [38].

Дослідницею Л. Бурдейною розроблено методику організації навчально-виховної діяльності, що спрямована на розвиток моральної культури особистості студента та полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу на компоненти моральної культури і передбачає застосування комплексу форм і

методів освітньої роботи: дискусія, діалогізація, створення ситуацій морального вибору, етичного оцінювання та співвіднесення з відповідними моральними нормами. На думку дослідниці, найефективнішими є різні види ігор: сюжетно-рольові, імітаційні, інтерактивні, ділові, позиційні [11].

Ефективному формуванню елементів моральної культури студентів сприятиме організація педагогічного управління міжособистісною взаємодією здобувачів освіти у процесі позанавчальної діяльності, коли кожен студент є ініціатором, організатором і творцем міжособистісної взаємодії [62].

РОЗДІЛ II МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ МОРальної КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Узагальнення зарубіжного і національного досвіду формування моральної культури

Питаннями освітнього процесу, а саме проблему формування громадянської культури, у країнах Європи досліджують Т.В. Яркіна

З.О.Малькова, М.Л. Славіна (США)Т.І.Вакуленко, В.А.Гуменюк

(Німеччина),Н.В.Абашкіна, А.В.Парінов, М.П.Лещенко (Англія)

О.Ю.Леонтьєва, та ін. Цікавими та важливими для нас є дослідження М. Лещенко що розглядає формування громадянськості як складової загальної

культури майбутніх вчителів. Питання підготовки вчителів у країнах зарубіжжя досліджують О.В.Сухомлинська, Н.М.Лавриченко, Л.П.Пуховська, та ін.

У всій Європі виховний ідеал будується на здобутках культури усієї Європи і сконцентрований на одній єдиній меті-виховання всебічно розвинутої особистості, не втративши закладені таланти та хист індивіда "Хай буде кожний досконалий сам собою", – слова Вашенка Г. [16, с. 90]. Автор притримувався думки, що виховний національний ідеал повинен формуватись на знаннях ідеалу у всіх країнах Європи.

Коли ми говоримо про потреби англійської молоді, то в їхніх краях прийнято з неабиякою прихильністю слідувати концепції неогуманіста Е.Фрома, згідно якої людина – це її фундаментальні потреби, які головним чином антропологічні. На його думку найважливішою з потреб для людини є – потреба в міжособистісних стосунках, потреба в активності чи творчості, потреба в самоствердженні, потреба у системі орієнтації. Здійснення цих потреб може розвиватися в двох ключах:

-сприяти розвитку та формуванню особистості;

-перешкоджати та суперечити всім морально- етичним загальноприйнятим цінностям особистості.

У своїх поглядах Е.Фром найбільшу важливість вочає в вихованні, на його думку воно має бути побудоване таким чином щоб розвивати розвитку позитивним вимогам, роблячи їх частиною емоційної та інтелектуальною частиною індивіда.

Аргументуючи свою позицію, автор "Втечі від свободи" писав, що внутрішнє прагнення людини збільшує її прагнення до будь-якої дії значно більше ніж зовнішній натиск зі сторони. Всякий тиск є завжди ініціатором протидії, яка веде до зменшення продуктивності праці, зниження зацікавленості, відсутності мотивації. Людина, яка під тиском виконує свою роботу не задумуючись стає просто виконавцем, що повністю знімає з неї

відповідальність, не дає можливості проявити творчі здібності та не викликає потреби проявляти ініціативу [90, с. 350-352].

Вікторівна Федоренко у своїй роботі провела дослідження шістнадцяти університетів США (Вірджинському політехнічному університеті – університеті штату Вірджинія, Каліфорнійському політехнічному університеті, Університеті штату Пенсильванія, Університеті штату Невада, Техаському університеті в Остіні, Іллінойському, Гарвардському, Єльському, Принстонському, Пенсильванському, Американському, Південнозахідному університетах, Університеті імені Фурмана, Коледжі Св. Іоанна (Джона), Університеті імені Брауна, Коледжі імені Барнарда) та висловила спільні характеристики для виховання морально-культурної свідомої, підростаючої особистості, якими вони користуються, а саме:

Навчальні курси з громадянства на яких вивчають побудову американського уряду, історія Сполучених Штатів Америки, становлення демократичних відносин країни. Вони включають в себе основні галузі: зовнішня та внутрішня політика США; принципи, цінності галузі американської демократії; уряд США; роль громадян США у розвитку демократії та ін.

Так, у навчальній програмі бакалаврів в Гарварді (Harvard University), ми можемо побачити дисципліни «США і світ», акцентовану на усвідомленості у студентів їхньої громадянської позиції студентів на основі критичної оцінки історичних змін розвитку американської нації у порівнянні з іншими країнами світу («Політика сфери охорони здоров'я в США», «Роздуми про Конституцію США», «Теорія і практика уряду Республіканців», «Бостон: відкриття заново», «Роль Гарвардського університету у світовій історії», «Історія американської демократії» та ін.)

[104].

Курси етично-морального спрямування допомагають морально виховувати учнів та покращувати їхні навички з моральної поведінки, яка відповідає можливості до: сприйняття моралі усвідомлення студентами що

існують ситуації, які потребують моральних дій, які будуть впливати на інших людей); етично-моральне твердження (твердження про те, що потрібно робити в певній ситуації); прийняття рішення згідно моралі (має на увазі розгляд різних можливостей у світлі можливих наслідків для себе та інших); моральної дії (у тому числі воля й уміння, необхідні для реалізації прийнятого рішення) [111].

Навчальні курси з вивчення культурного різноманіття (diversity courses) у системі загальної підготовки американських студентів спрямовані на створення освітнього середовища, яке відповідає взаємообміном культурним досвідом та гармонійністю відносин між представниками різних культур. Ці курси допомагають соціокультурній ідентифікації особистості кожного студента та вихованню поваги до представників інших груп і визнання цінності їхніх культур [113].

Створюючи курси з вивчення культурного різноманіття, викладачі закладів вищої освіти США враховують: історичні факти упередженості, дискримінації та несправедливості; інформацію про добуток, культуру, рідну землю представників меншин; внесок представників інших націй та різних етнічних груп у повсякденну, наукову, культурну, суспільну, економічну, політичну тощо сфери життя американського суспільства та світу загалом [102].

Для нагромадження соціального капіталу американські педагоги навчають підрастаюче покоління бути суспільно корисним та служити суспільству (service learning) – необхідна складова теоретичної та практичної підготовки студента до майбутньої роботи в колективі на благо суспільства, розвиває уміння бути активним громадянином країни, що може вирішувати питання громади та особистого середовища [103, с. 13].

Окрім цього, «суспільно корисне служіння забезпечує розвиток духовності» [110, с. 9].

А саме, цей розвиток можливий, завдяки тому, що присутнє відчуття обов'язку перед усіма членами суспільства, які працюють на спільне благо

НУБІП УКРАЇНИ

(члени громади, студенти, викладачі), а з іншого боку людина саморефлексує, знайомиться з собою «якою людиною я є», «який спосіб життя є прийнятним для мене», це є важливо і з точки зору самопізнання і сторони академічного результату [100, с. 40–41].

НУБІП УКРАЇНИ

Залучення до активної участі в житті суспільства нерозривно пов'язана з формуванням в американській молоді відчуття патріотизму та поглядів, які проявляються в повазі до оточуючих громадян та американського народу в цілому; співчутті до страждань співвітчизників, які потребують гуманітарної допомоги внаслідок того чи іншого стихійного лиха; переймання про майбутнє своєї країни гордості за культурні, економічні, науковотехнічні досягнення рідної країни; співучасті в суспільно значущій діяльності, спрямованій на благо своєї громади і країни загалом [86, с. 339].

НУБІП УКРАЇНИ

Новий період розквіту естетично-художнього виховання в системі освіти Франції, яким було огорнуто учнівську молодь від «материнської» школи до вищих закладів освіти, пов'язаний з початком нового тисячоліття. П'ятирічний план «Мистецтво і культура в школі», який був прийнятий у 2000 р. міністром освіти Франції Ж. Лангом та міністром культури Франції К. Таска, який представляє собою перший проект такого типу у Франції [109].

НУБІП УКРАЇНИ

У Франції протягом усього навчального процесу від початкової школи і до університету навчання супроводжується освоєнням художньо-естетичного виховання відповідно до вікової належності [66].

НУБІП УКРАЇНИ

На початку вересня 2001 р., в усіх школах Франції займаються організацією освітнього процесу таким чином щоб спілкування з мистецтвом проходило повноцінно і системно з кожним учнем початкових класів. Педагоги Франції підкріплюють все навчання відвідуванням музеїв, будучи переконаними в тому що музеї відіграють відіграють вагому роль в естетичному вихованні школярів. Експозиційні зали музеїв це – «потенційний навчальний простір, де учням і вчителям пропонуються надзвичайно багаті матеріали та освітні можливості» [17].

У Франції існує 400 музеїв, більшість з яких мають освітнє значення.

Через це, окрім таких популярних національних музеїв, як Лувр, Орсей, до уваги беруться також музеї, що знаходяться в підпорядкуванні регіональних владних структур, та численні приватні колекції [101].

Педагоги Франції вважають, що художньо-естетичне виховання – це важлива умова всестороннього розвитку молоді. Зазвичай увага школи прикута до формування технічних умінь в учнів, щоб змінити цей звичай у науковій літературі поширюють нові засоби і форми естетично-художнього виховання. Це розраховано на те, щоб по-перше, поглибити і розширити знання вихованців з теорії і історії мистецтва, а по-друге, формувати їх здатність до продуктивної художньої творчості [108].

На переконання Чень Сямін [116] це естетичне виховання та перетворення прогресивної культури. Пропонується розвивати естетичне виховання у коледжі за умов сучасних соціалістичних культурних інновацій.

Глибоко розглядаючи естетику поп-культури, по-перше, вони формують посилення створення передової культурної естетики, по-друге, зменшують прагнення чуттєвості й бажання поп-культури. Важливим є те, що в цьому процесі ми повинні не тільки успадкувати та розвинути прагнення до трансценденції класичної естетики, але й прагнути вийти з естетичного глухого кута дуальності та завершити трансцендентність популярної естетики, такої як популярна культура в теорії. Насамперед, пропонується прагнути до вдосконалення ідеологічної сфери та піклування про вище життя за допомогою естетичної діяльності та естетичних пошуків культурним шляхом. [117; 118].

Цінною є пропозиція Р. Скіпняка, яка заключається в передачі родинних цінностей з покоління в покоління, для цього на його думку потрібно чітко визначити виховний ідеал на відповідний час, надавати допомогу малоосвіченим та недостатньо забезпеченим сім'ям для того, щоб вони мали змогу навчатися, розповсюджувати приклади правильних

моральних цінностей та національних традицій, тобто популяризувати моральні цінності та вкорінити їх між поколіннями [114, с. 159–160].

Існує в методиках польських традицій також така практика, як виховання через мистецтво. На думку науковців твори великих світових митців здатні збагачувати досвід, розвивати увагу, розвивати та облагороджувати особистість студента. Особливістю цієї методики є персональний контакт з творами мистецтва, адже саме таким чином на їхню думку тільки можна насправді доторкнутися до посправжньому великого, для цього потрібно бажання студента, при передачі інформації через педагога методика втрачає весь свій зміст. Важливим аспектом в реалізації цього підходу є зацікавленість та бажання самого студента, негативними висунками є-байлужість, невігластво та пасивність [106, с. 35].

За словами Б. Суходольського, будь-який виховний процес вміщує в себе три об'єкти: вихованець, вихователь і «суспільно-культурний об'єктивний світ», середовище, де вони перебувають. Це середовище визначає завдання і оцінює їх. Насамперед мистецтво – є найважливішим у естетичному вихованні світом художньої культури. У мистецтві культура розкривається якнайкраще, «її виховна і мотиваційна сила, що має відзеркалюватися у життєвому потоці, відроджує прекрасне і оформлює естетичний досвід», а також «згладжує шерехатості і долає розбіжності» в суспільстві задля відновлення гармонії. Ціннісний спосіб життя народжує співтворчість, а сприйняття прекрасного виражається у ставленні людини до оточуючих і самого себе [107, с. 112].

В недавні роки в Німеччині спостерігається велика тенденція щодо більш глибокого аналізу цінностей гуманістичної традиції. Наслідком досягнення людства в різних галузях техніки, науки, медицини, біології є те, що сьогодні воно живе в умовах “ціннісного релятивізму” чи “морального нігілізму”, якщо використовувати термінологію Г. Йонаса [33, 360].

А Швейцер говорив про своє ставлення щодо зв'язку між надлюдиною та надрозумом: “Людина перетворилася у надлюдину. Але надлюдина, що

має надлюдську силу, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Чим більше зростає її могутність, тим біднішою вона стає. Наша совість повинна пробудитися від того, що чим більше ми перетворюємося у надлюдей, тим більш нелюдяними ми стаємо” [67, с. 200].

Суспільство, а насамперед педагоги, повинні рахувати своїм обов'язком поліпшити внутрішній світ людини, наповнити його жагою до свободи, тягою до прекрасного, добра, прагнення до гуманності та усвідомлення свого місця в ньому. Це допоможе не тільки напівити людину до ціннісноорієнтованого способу життя, але і зробить людину співучасником творіння цього світу. Для чіткого розуміння свого шляху потрібно визначитись з проблемами сьогодення, а саме: загальною і основною проблемою сьогодення є байдуже ставлення до свого розвитку та здоров'я, відсутність віри в себе та свої сили, втрата відчуття своєї потрібності та значущості в цьому світі, відсутність плідної діяльності, що веде до деструкції емоційних і духовних якостей” [68, с. 334].

На думку Е. Фромма, люди не є власниками мистецтва життя і через те втратили розуміння таких справжніх цінностей як радість і щастя.

Протилежні гуманним цінності – гроші, користь, егоїзм – не можуть здійснювати позитивний вплив для реалізації можливостей людини, так як він себе сприймає й усвідомлює за таких обставин, є за своєю суттю лише псевдо-я [68, с. 147]. На певному етапі це призведе до повної деградації людини та втрати продуктивності.

На думку І. Канта, мета виховання моралі заключається в тому, щоб прийти до перемоги добра над природною перевагою і схильністю людини до зла. Проте перемога може відбутися як “революція” думок та почуттів, яку необхідно вивчати як необхідну умову для формування високomorальної особистості і суспільства. Одним із варіантів досягнення даної мети полягає в тому, щоб процес виховання та освіти був побудований в першу чергу на основі традицій гуманістичної етики і найвищих людських цінностей: “виховання має готувати дитину до служіння світові цінностей. Це служіння

заключається в праці душі, в праці розуму і суджень, пізнання емоцій, характеру і волі” [67, с. 82]

Тому моральна культура та моральні цінності повинні зайняти найвищий шабел в сфері освіти, адже вони є фундаментом становлення особистості, а тільки потім опвновувати теоретичні знання та опановувати їх на практиці для досягнення поставленої мети, для свого розвитку та самовдосконалення своїх навиків, що дозволяє людині самореалізовуватись та знаходитись в гармонії з собою та своїми цінностями.

Основні зусилля в процесі виховання особистості високоморальної потрібно направити на те, щоб моральні цінності перетворити на сутність людини. Це є шляхом до гуманізації суспільства, оскільки “моральне виховання допомагає кожному наблизитися до вічних загальнолюдських цінностей, переглянути на все набуте минулими поколіннями крізь призму суб’єктивного досвіду” [91].

2.2 Виокремлення та обґрунтування педагогічних умов

Під педагогічними умовами розуміють обставини, від яких залежить і за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [73, с. 243].

У нашому дослідженні під педагогічними умовами ефективного формування моральної культури майбутніх викладачів закладу вищої освіти розуміємо сукупність факторів, що реалізуються в освітньому процесі закладу вищої освіти, та сприяють формуванню високого рівня моральної культури.

Науковці, залежно від предмета дослідження, пропонують моральну культуру формувати за таких умов:

– створення відповідного морально-культурного освітньо-виховного середовища; підготовка викладачів, застосування інноваційних технологій,

виховних методик; зв'язок з іншими організаціями, закладами; урахування зовнішнього впливу на здобувачів; рефлексивний саморозвиток і самовиховання, розроблення та вдосконалення навчально-методичних матеріалів [57];

– організація системи виховної позааудиторної діяльності; активізація морально-емоційної контактності студентів, створення можливостей для прояву ними моральних якостей, запровадження діалогічного підходу у відносини між студентами і викладачем, між самими студентами [42];

– впровадження діалогічного спілкування професійного спрямування; використання концепції знаково-контекстного навчання; залучення студентів до пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної і практичної діяльності [11];

– крос-культурна комунікативна діяльність майбутнього педагога; розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення педагога; створення творчих групових проектів [62].

Виходячи з положення про те, що формування моральної культури – це складний, багатофакторний, нелінійний процес, система, що об'єднує взаємопов'язані бінарні процеси навчання – самоосвіти, виховання – самовиховання, діяльності – самодіяльності і спілкування, до педагогічних

умов ефективного формування моральної культури майбутніх викладачів закладу вищої освіти нами віднесено:

– *Навчання.* Вдосконалення викладання дисциплін на основі застосування і оптимального поєднання традиційних та інноваційних методів

навчання; створення в рамках навчальних занять гуманістичного середовища; акцентування уваги здобувачів на моральній складовій освітніх компонентів, їх філософській основі; реалізація принципу активізації критичного мислення студентів, що детермінує розвиток моральних цінностей; реалізація принципу зв'язку навчання з життям; стимулювання і творчеська підтримка процесу самоосвіти.

– *Корпоративна культура.*

Необхідними умовами для успішного процесу формування корпоративної культури молоді вважають: чітке усвідомлення особою необхідності освоєння корпоративної культури; методичне забезпечення процесу формування корпоративної культури особистості; безперервність та послідовність процесу формування корпоративної культури; ефективність взаємодії суб'єктів організації; самореалізація особистості через громадську роботу в межах організації. При цьому важливою складовою є створення гармонійної суб'єкт-суб'єктної взаємодії членів організації, включаючи індивідуально-психологічних особливості, якості особистості (впевненість у собі та своїх можливостях, дисциплінованість, практичний досвід, гнучкість мислення, стресостійкість, організаторські, комунікативні здібності, творчий потенціал, уміння працювати в команді, лідерські якості, самоадаптація).

Освітня стратегія вищих навчальних закладів передбачає посилення на педагогіку співробітництва, повагу до особистості кожного окремого студента. Формування корпоративної культури студентів у освітньому середовищі університету має відбуватися шляхом взаємодії між всіма учасниками освітнього процесу. За таких умов відбувається взаємне збагачення досвіду корпоративної культури, що створює емоційно-інтелектуальну та моральну царину, на основі якої набувається позитивний досвід взаємині спілкування. Важливою організаційно-педагогічною умовою формування корпоративної культури студентів у освітньому середовищі університету є також педагогічна підтримка студентів у їх моральному самовизначенні. Педагогічна підтримка особистості є предметом розгляду багатьох дослідників у сфері педагогіки та психології: концепція «відносин, які допомагають» К. Роджерса, екзистенціальна психологія та педагогіка (Л. Бінсвангер, Л. Франкл, О. Больнов, Е. Баррет та ін.), ідея «посилення існування іншого» С. Рубінштейна, концепція персоналізації А. Петровського й ондаситуативної активності В. Петровського. Під педагогічною підтримкою ми розуміємо діяльність суб'єктів освітнього процесу, яка спрямована на надання превентивної та оперативної допомоги.

У широкому значенні педагогічна підтримка полягає у створенні сприятливих умов для розвитку моральної свідомості студентів, розкриття й реалізації їхніх задатків, формування здатності до самостійних дій та морального самовизначення [70, с. 112].

На превеликий жаль, ми не можемо говорити про повноцінну готовність і наявність відповідних знань куратора про організацію виховних заходів серед молоді в освітньому закладі. Для того щоб посприяти підвищенню рівня обізнаності в цих питаннях та підвищення рівня знань в організаційних питаннях варто розвивати такі якості, як критичний погляд на

свою діяльність, прагнення до самопізнання, самоаналіз. Хорошою ідеєю, в даному випадку буде задіяти наставників академічних груп до активної діяльності в організації виховних заходів, що посприяє розвитку їх практичних умінь та розуміння важливості проведення подібних заходів для розвитку у молоді корпоративної культури [97, с. 39]. З метою формування

корпоративної культури у молоді важливою умовою є використовувати усталені закладом вищої освіти базові норми та цінності для залучення до них студентів, які мають бути тотожними з перспективою формування майбутнього компетентного фахівця. Ці якості мають бути фундаментом

професійного алгоритму, доповнюючи сутнісним сенсом виховну діяльність куратора академічної групи, який є прикладом їх дотримання і веде за собою студентів, що забезпечуючи їх добровільне дотримання в університеті [42, с.

203]. Як говорить В. Тернопільська, при організації виховного процесу слід враховувати те, що особистість наставника групи, стиль його спілкування зі студентами є одним із визначальних факторів створення сприятливого емоційного фону у студентському середовищі. Від уміння куратора налаштовувати у взаємодії зі студентами емоційно відверті, емпатійні стосунки, комфортні суттєвим чином залежить виховний потенціал його педагогічної діяльності [80]. Наставник академічної групи має такі функції:

1 Аналітична функція – передбачає, що куратор планує організацію виховної роботи для студентської групи на підставі особливостей міжособистісної

взаємодії у групі, індивідуальних особливостей, соціально-бутових умов життя та ін.

2. Організаторська функція - забезпечує надання необхідної допомоги студентському самоврядуванню, творчим групам, радам тощо.

3. Комунікативна функція - забезпечує уміння взаємодіяти зі студентами, пояснювати та аргументувати свою точку зору, не просто намагатись «перекричати» всю групу, а саме уміння та здібності повести за собою, захопити ідеєю.

4. Соціальна функція - організація виховної роботи у вищому навчальному

закладі відображає новітні технології виховання студентства, роль та функції куратора академічної групи в управлінні системою позааудиторною виховною роботою, що вміщує аналіз і прогнозування, планування та

організацію, контроль і координацію, оцінку та корегування. За ефективність

управління системою позааудиторної виховної роботи відповідають шляхом

використання різнопланових організаційних форм, розвитку самодіяльності студентів та мегодинної допомоги викладацького складу освітнього закладу.

Проблема організації виховної роботи зі студентами є однією з

найактуальніших у педагогічній теорії та практичній діяльності вищих

навчальних закладів освіти. Саме у процесі виховання студентів має бути

реалізована мета та основні принципи національного виховання, що

передбачає, по-перше, поглиблений аналіз соціально-психологічної природи

виховання як особистісно-комунікативного, особистісно-орієнтованого

процесу, по-друге - вивчає організацію виховної роботи зі студентами крізь

призму історично зумовлених соціальних функцій вищої школи та її

цільового призначення. Професія викладача вищого навчального закладу -

одна із найбільш творчих і складних професій, в яких поєднано науку і

мистецтво. Ця професія споріднена з працею письменника (творчість у

підготовці матеріалу), режисера і постановника (створення замислу і його

реалізація), актора (в педагогічній і з діяльності інструментом є особистість

викладача), педагога, психолога та науковця. Діяльність куратора вищої

школи має високу соціальну значущість і займає одне з найважливіших місць у державотворенні, формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства. Професійна педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна динамічна система. Модель педагогічної діяльності

містить п'ять структурних елементів: суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання, засоби педагогічної комунікації. Ці компоненти складають систему, бо ні один з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Всі вони знаходяться у

прямій та зворотній взаємозалежності. Отже, праця куратора вищого

навчального закладу являє собою свідому, доцільну діяльність щодо навчання, виховання і розвитку студентів. Вона є двобічною - спеціальною та соціально-виховною, найважливішими передумовами ефективності педагогічної праці. Вказані передумови потрібно розглядати у органічній єдності [79, с. 93].

На сайті розміщена стаття про науково-методичний семінар для наставників академічних груп 5 лютого 2020 року на базі гуманітарно-педагогічного факультету відбувся організований кафедрою педагогіки, який проводиться

регулярно в університеті науково-методичний семінар для кураторів

академічних груп. Весь зал був переповнений наставниками, які охоче долучились до обговорення важливих проблем виховання, щоб збільшити продуктивність своєї психолого-педагогічної майстерності у роботі з студентами. Такі заходи покращують роботу кураторів. Завдяки ректорові

НУБіП України Станіславу Миколайовичу Ніколаєнко та тодішньому деканові гуманітарно-педагогічного факультету Василю Дмитровичу Шинкаруку.

Ділилися своїми поглядами на сучасний стан справ в освітній галузі, Станіслав Миколайович висловив думку щодо справ на які освітяни

чекають від держави. Це й усвідомлення великого потенціалу вищої школи та її підтримка, й актуальність розробки стратегії розвитку освіти країни в цілому та галузей економіки, й очікування вираженої державної політики.

Ректор розповів про те, що НУБіП України як масштабний університет, що виконав план державного замовлення і на найвищому рівні реалізує наукові програми, виборів право додаткової фінансової підтримки. Ще одна сфера, над якою слід попрацювати молодим наставникам, є безпосередня робота зі студентами своєї групи. Особливо це необхідно для першокурсників, яким важко адаптуватись до нових умов навчання та проживання в гуртожитках.

Якщо куратору академічних груп упустити момент проблем студентів, відноситись байдуже до їх проблем, може бути збільшений відсоток відрахувань. Ректор просив залучати студентів до культурного життя столиці, відвідувати з ними музеї та культурно-масові і спортивні заходи, які проводяться в університеті. Ідеальним результатом відносин наставника групи з підопічними є довірливі відносини. Важливо знайти ті спільні цінності, які б могли стати приводом для гордості за себе, свою групу, свій університет, своє Голосієво, свою державу. І в нагоді тут може стати видана історія університету. Адже НУБіП є Alma mater для багатьох ушавлених людей. Знати їх, орієнтуватись в багатій історії НУБіП, пишались нею і відчувати свою приналежність – ось ті поки ще нереалізовані можливості в роботі наставника.

Станіслав Миколайович рекомендував звернутись до порад, які дав В. Сухомлинський у своїй книзі «Сто порад вчителю», і від себе додав ще декілька: *«Шукати лідерів в групі, частіше з ними контактувати і якомога більше використовувати в роботі зі студентами свій досвід, бо саме в ньому наші вихованці, по суті, вчорашні діти, відчували потребу»*.

З метою розробки питань формування морально-психологічного клімату педагогічного колективу були проведені наукові дослідження. Так, І. Є. Шварц зробив заключення, що на поліпшення стану морально-психологічного клімату колективу та подолання підвищеної тривожності і депресії сильно впливає опанування педагогом техніки психічної саморегуляції. Дослідження показали, що завдяки аутогенному тренуванню

на зниження стану втоми вказали 86 %, і на поліпшення настрою - 82 % вчителів [96, с. 15]. Достатньо повно розроблена класифікація конфліктів, які негативно впливають на стан морально-психологічного клімату педагогічного колективу.

А. Ф. Пеленьов серед типів конфліктів виділяє правові, педагогічні, офіційно і морально комунікативні та психологічні конфлікти. Така класифікація не досконала, бо всі конфлікти, які відбуваються між учасниками навчально-виховного процесу, пов'язані з морально-психологічними особливостями функціонування педагогічного колективу [96, с. 108].

Л. С. Шубіна до найбільш типових причин виникнення конфліктів відносить незадовільну організацію праці, невдоволеність взаємовідносинами вчителів та адміністрації школи, взаємне непорозуміння людей. Аналізуючи матеріали досліджень, які проводились у 80-ті роки минулого століття, вона зазначає, що в школах домінує достатньо позитивний морально-психологічний клімат.

У працях Р. Х. Шакурова досліджувала проблему формування морально-психологічних чинників, що сприяють утворенню доброзичливих стосунків між учасниками навчально-виховного процесу. Дослідження зосереджені на вивченні впливу керівника педагогічного колективу на формування належного психологічного клімату, активізації соціально-психологічних функцій управління та умов, за якими керівник забезпечує атмосферу доброзичливості та творчості в колективі [95]. Спираючись на матеріали досліджень, Р. Х. Шакуров зробив висновок, що у формуванні здорового морально-психологічного клімату колективу педагогів велике значення має рівень педагогічної культури його керівника і належний рівень моральної вихованості педагогів. Разом з цими розробками, в вивченні проблем формування морально-психологічного клімату педагогічного колективу як одного з складників формування моральної культури вчителя ще є наявна певна методологічна обмеженість і невизначеність. Більшість авторів розглядає морально-психологічний клімат лише в системі взаємовідносин між вчителями. Значно меншої уваги надається дослідженню морально-

психологічного клімату студентського та викладацького колективів. Залишаються за межами дослідження інші соціально-психологічні чинники, що впливають на емоційний стан вчителя, формують його моральне відношення до учнівського колективу. [95].

-Здоровий спосіб життя.

С. І. Горчак розглядає здоровий спосіб життя як повноцінний спосіб життєдіяльності людей, направлений на гармонійне поєднання фізіологічних, психічних і трудових функцій. Він надає можливість повноцінної участі людини в різноманітних видах соціального життя [25, с. 35-36]. Такий підхід

можна вважати методологічно виваженим, оскільки здоровий спосіб життя передбачає не лише зміцнення здоров'я і забезпечення довголіття, а й активну пізнавальну, соціально-культурну і творчу діяльність як передумову самореалізації людини. Виходячи з концептуальних положень вчених

далекого зарубіжжя, Л. Г. Матрос аналізує проблему здорового способу життя в контексті "якості життя". З її погляду, ця проблема "спирається, по-перше, в розробку науково обґрунтованих критеріїв цілеспрямованого впливу на всі групи матеріальних і духовних потреб; по-друге, у формуванні, розвитку потреби в здоров'ї" [49, с. 104]. Очевидно, що питання здорового

способу життя пов'язане насамперед з розвитком потребносно-мотиваційної сфери особистості, де потреби і інтереси розглядаються як провідні механізми ціннісного ставлення людини до себе і свого здоров'я як моральної цінності. Проблема здорового способу життя і її вирішення залежить від

соціально-культурних і морально-духовних чинників, які описують стан освіти, виховання і самовиховання людини. Зарубіжні вчені коментують, що "нагальною психолого-фізіологічною і педагогічною проблемою є повернення статусу освітніх закладів, як закладів, що покликані вирощувати психічно і

фізично здорових громадян, розвивати в учнів потреби в гарному здоров'ї, вчити відповідально ставитись не лише до власного здоров'я, а й до здоров'я інших людей, а також до охорони довкілля. [58, с. 5]. Отже, проблема формування здорового способу життя розглядається з позиції гармонії

особистості стосовно свого — Я і з довкіллям, наполягаючи на тому, що здоров'я є насамперед "процес гармонійної взаємодії соціального і біологічного в людині, що забезпечує її стійкість у взаємодії з навколишнім середовищем" [49, с. 42]. Загалом такий підхід є традиційний і усвідомлений,

так як причиною більшості захворювань є підвищена реакція особистості на соціальні подразники, що пов'язана з конфліктними ситуаціями та непорозуміннями. Будь-які відхилення в стані здоров'я людини завжди в певній мірі викликаються негативними наслідками зовнішніх впливових дій,

які можуть бути зумовлені природними та соціальними чинниками. Тому

проблема залучення особистості майбутнього вчителя до здорового способу життя має не стільки фізіологічне, але й морально-психологічне та соціокультурне походження. Вирішення вказаної проблеми необхідно

розглядати комплексно, виділяючи найбільш важливі концептуальні

напрямки. "Суттєвим завданням, яке потребує концептуального вирішення, є

створення інтегрального підходу до дослідження людини як біоенергетичної системи, що створена на основі єдності екологічних і небіологічних процесів, встановлення їх глибокої аналогії. В цьому інтегративному контексті людина

постає у вигляді цілості як у самій собі, так і у зв'язаності з її природним,

соціальним, духовним" [58, с. 14]. Вивчаючи культуру здоров'я як невід'ємну

частину загальної культури особистості, О. Г. Бурова звертає увагу на естетичному компоненті залучення особистості до здорового способу життя,

оскільки "здоров'я нерозривно пов'язане з поняттям про красу. Гармонія

природних і соціальних якостей особистості, єдність фізичних і психічних

процесів, їхня досконалість — усе це є красою... Здоровий спосіб життя

спрямований на гуманізацію і активізацію людської діяльності, покращення

індивідуальних якостей особистості" [12, с. 17]. Як показав аналіз

літератури, морально-етичній проблемі приділяється значна увага, але

необхідно продовжувати дослідження питання впливу моральних чинників

на цей процес. Насамперед потребує розробки проблема співвідношення

емоційно-почуттєвого, інтелектуального і волевого компонентів, що

забезпечують прагнення майбутнього вчителя до здорового способу життя, а це залежить від впливу оцінювальних компонентів та ціннісних орієнтацій майбутніх учителів на формування психологічної установки щодо здорового способу життя.

– *Самоосвіта.* Стимулювання активності особистості студента, розвиток його можливостей і здібностей до самовдосконалення, саморозвитку, тобто акмеологічного потенціалу; особистий приклад педагога як «справжнього інтелігента», що є стимулюючим фактором для саморозвитку майбутніх викладачів у аспекті формування моральної культури.

Напряму пов'язана гармонія розвитку людини і продуктивний рівень вирішення завдань фахової діяльності, що є основою її вдалого здійснення, самореалізації у суспільстві, підвищення самооцінки та жаги до подальшого самовдосконалення. Значення професійних знань, навичок та умінь не ставиться під сумнів, але наголошується на їх ролі як засобів, інструментів реалізації професійної спрямованості, вони поєднуються ідеями творчої діяльності, а також вольовими якостями, забезпечуюючи професійне та особистісне самовдосконалення [5].

Зараз термін «саморозвиток» ми ототожнюємо з особистісною та професійною активністю особистості, джерелом яких являються потреба у самовдосконаленні, творчій самореалізації, а важливою умовою реалізації - спрямованість на відкриття нових шляхів самоактуалізації в особистому та професійному житті. Цьому сприяють механізми інтеграції знань, навичок, вмінь студента, аналіз освітніх здобутків. Професіоналізм фахової діяльності полягає в високому рівні спеціальних знань, індивідуально-особистісній якості: загальнокультурна компетентність, прагнення до самовдосконалення, а також компетентність комунікації, креативність, адаптивність, нестандартне, контекстуальне мислення. Отож ми бачимо, що всесторонній розвиток майбутнього професіонала напряму пов'язаний зі збільшенням професіоналізму, головну роль у формуванні якого відіграють внутрішні,

суб'єктивні чинники особистості, переважаючи (але не виключаючи) при цьому зовнішні, об'єктивні. Принципами професіоналізму є широкоосвіченість, комунікативна компетентність та здатність до професійного самовдосконалення. На думку С. Рессена, особистість людини

ніколи не буває готовою, статичною - вона є творчим процесом, продуктом самовиховання і саморозвитку та формується лише у творчості, спрямованій на досягнення надособистісної мети, під час виконання наукових, мистецьких та інших культурних завдань. [19].

Я. А. Каменський розглядав питання самостійного навчання як найголовнішу у системі засвоєння знань. Видатний педагог К. Д. Ушинський радив педагогам працювати з молоддю таким чином щоб вони працювали самостійно, а педагог тільки керував, направляв коли потрібно, надавав необхідні матеріали для вивчення [84, с. 256].

Завдяки цьому студенти мають змогу з першого по випускні курси здобувати самостійність, а не розраховувати на допомогу від педагогів. Це допоможе їм в майбутньому, коли вони будуть працювати за фахом, вони зможуть самостійно розв'язувати різні питання, не будуть боятись брати на себе відповідальність за прийняті рішення, зможуть самостійно працювати,

будуть вміти визначати власну траєкторію свого розвитку та вміло розпоряджатись власним часом. З цього приводу Н. К. Крупська зазначала, що життя висуває багато нових проблем, вирішення яких потребує від людини застосування інноваційних підходів, які часто доводиться самостійно знаходити в різних джерелах інформації [39, с. 302]. Для того, щоб студенти

усвідомлювали важливість виконання завдань самостійно з визначеного навчального предмета, необхідно визначити відповідну форму контролю. Обов'язково потрібен якийсь зовнішній чинник, який буде впливати на них, що стимулюватиме їх до виконання роботи. Цим зовнішнім чинником має

виступати педагог, він має здійснювати різні форми контролю, фіксувати на якому етапі виконання робота, здійснювати облік планування, організації та змісту самоосвітньої та самовиховної роботи. Метою обліку є оцінка у

студентів рівня самостійності мислення, сформованості світогляду та рівня опанування системами професійних самоосвіти та самовиховання. Це дає можливість педагогу краще вивчити та пізнати студента, спостерігати за його особистісним зростанням, формуванням та вдосконаленням його професійних навичок. Контролю має виховну функцію, вона полягає у залученні студентів до систематичної роботи над собою. Вона сприятиме формуванню в них вольових якостей. Крім зовнішнього контролю, професійному саморозвитку майбутнього вчителя сприятиме самоконтроль своєї навчальної діяльності. П. П. Блонський зауважував, що вивчення певного матеріалу без перевірки вивченого – це беззвітна робота пам'яті, натомість вивчення з самоперевіркою – це робота пам'яті, яка відбувається під контролем мислення [9, с. 231].

– *Виховання*. Виховна система в закладі вищої освіти поєднує в собі як кращі виховні традиції, так й інновації, створені у виховній системі конкретного закладу вищої освіти: врахування синергетичного підходу, специфіка віку і субкультури студентської молоді; наявність гуманізуючого, розвиваючого соціокультурного середовища, відкритого соціуму, збагаченого потенціалом соціуму для формування моральної культури студентської молоді та здатної нівелювати негативний вплив соціуму на цей процес; педагогічна інтеграція процесів виховання і самовиховання.

Вихованість – це одна з якостей людини, що є складовою повноцінно сформованих якостей важливих для суспільства, що проявляються у особи у відповідному ставленні до оточення, до природи, до себе, до людей, до суспільства, до людської праці у всіх її проявах. Виховуючи моральну культуру у майбутніх менеджерів, слід пам'ятати, у першу чергу, про вимоги суспільства до людської моралі, які можна спостерігати у свідомості моралі майбутніх професіоналів, у принципах, нормах, ідеалах, не менш важливими є – внутрішні моральні установи, установлені індивідуально в кожній людині, які визначають їх поведінку, керують, спрямовують і контролюють її дії та вчинки в процесі підприємницької діяльності, а саме

студентської молоді та здатної нівелювати негативний вплив соціуму на цей процес; педагогічна інтеграція процесів виховання і самовиховання.

Вихованість – це одна з якостей людини, що є складовою повноцінно сформованих якостей важливих для суспільства, що проявляються у особи у відповідному ставленні до оточення, до природи, до себе, до людей, до суспільства, до людської праці у всіх її проявах. Виховуючи моральну культуру у майбутніх менеджерів, слід пам'ятати, у першу чергу, про вимоги суспільства до людської моралі, які можна спостерігати у свідомості моралі майбутніх професіоналів, у принципах, нормах, ідеалах, не менш важливими є – внутрішні моральні установи, установлені індивідуально в кожній людині, які визначають їх поведінку, керують, спрямовують і контролюють її дії та вчинки в процесі підприємницької діяльності, а саме

Вихованість – це одна з якостей людини, що є складовою повноцінно сформованих якостей важливих для суспільства, що проявляються у особи у відповідному ставленні до оточення, до природи, до себе, до людей, до суспільства, до людської праці у всіх її проявах. Виховуючи моральну культуру у майбутніх менеджерів, слід пам'ятати, у першу чергу, про вимоги суспільства до людської моралі, які можна спостерігати у свідомості моралі майбутніх професіоналів, у принципах, нормах, ідеалах, не менш важливими є – внутрішні моральні установи, установлені індивідуально в кожній людині, які визначають їх поведінку, керують, спрямовують і контролюють її дії та вчинки в процесі підприємницької діяльності, а саме

Вихованість – це одна з якостей людини, що є складовою повноцінно сформованих якостей важливих для суспільства, що проявляються у особи у відповідному ставленні до оточення, до природи, до себе, до людей, до суспільства, до людської праці у всіх її проявах. Виховуючи моральну культуру у майбутніх менеджерів, слід пам'ятати, у першу чергу, про вимоги суспільства до людської моралі, які можна спостерігати у свідомості моралі майбутніх професіоналів, у принципах, нормах, ідеалах, не менш важливими є – внутрішні моральні установи, установлені індивідуально в кожній людині, які визначають їх поведінку, керують, спрямовують і контролюють її дії та вчинки в процесі підприємницької діяльності, а саме

Вихованість – це одна з якостей людини, що є складовою повноцінно сформованих якостей важливих для суспільства, що проявляються у особи у відповідному ставленні до оточення, до природи, до себе, до людей, до суспільства, до людської праці у всіх її проявах. Виховуючи моральну культуру у майбутніх менеджерів, слід пам'ятати, у першу чергу, про вимоги суспільства до людської моралі, які можна спостерігати у свідомості моралі майбутніх професіоналів, у принципах, нормах, ідеалах, не менш важливими є – внутрішні моральні установи, установлені індивідуально в кожній людині, які визначають їх поведінку, керують, спрямовують і контролюють її дії та вчинки в процесі підприємницької діяльності, а саме

менеджерів у певному ринковому поприщі. Для того щоб визначити рівень моральної культури створюють підходящі критерії, що являються мірилом, нормами. Критерій є самим високим, ідеальним рівнем явища, що

вивчається. Співставляючи вже наявний рівень моральної культури менеджера з нормою або ідеалом, можна відмітити рівень формування тієї чи

іншої якості професійної компетенції менеджерів, які визначаються у ринковому середовищі. У психолого-педагогічній літературі є чимало методик і програм діагностики моральної вихованості, формування професійної компетенції у майбутніх менеджерів: М. Вачевський [15].

Варто зауважити, що в Україні є такі педагогічні традиції, яким завжди була властива схильність іти “середнім шляхом”, керувати вихованням, але не шкодити при цьому керівництву. К. Ушинський це питання розглядає як

виховання характеру і пише: “Щоб у дитини утворювався характер або нагромаджувалися для цього великі матеріали, слід, щоб дитина жила серцем і діяла волею, а цьому часто перешкоджають старші своїм втручанням у

виховання дитини: або замикаючи дитину на цілий день у школу, або безперестанними моральними всякого роду обмеженнями” [85].

– *Самовиховання* як взаємообумовлений із вихованням процес і як

результат виховання вимагає наявності потреби до самовдосконалення, акмеологічного потенціалу особистості; розвиток рефлексії суперечностей як внутрішніх, пов’язаних з співвіднесенням Я-ідеального і Я-реального, так і

зовнішніх, екзистенціальних проблем людського буття; реалізація педагогічної підтримки викладачем студента у процесі самопізнання, осмислення свого життєвого досвіду і становлення моральних цінностей студентів.

– *Діяльність*. Організація соціально і особистісно значущої діяльності,

проектів соціального характеру, емоційно привабливої діяльності, що

дозволяє задовольнити потреби студентської молоді в невизні вражень, творчій самореалізації, спілкуванні і самодіяльності; реалізація принципу персоніфікованості процесу і результатів проектування діяльності. Цей

принцип передбачає варіативність ідей і проєктів, різних видів діяльності, що створює умови для суб'єктності вибору, самореалізації здобувачів освіти, вміння працювати в команді та досягати як командного так і індивідуального успіху; організація дозвілля, що сприяє моральному розвитку студентської молоді як в середовищі вишу, так і за його межами.

– Самоорганізація діяльності зароджується при створенні необхідних умов для переходу від організації соціокультурної діяльності до діяльності, організованої самими студентами, для їх самоорганізації, самостійної роботи над собою з метою формування моральної культури. У цьому випадку

відношення до діяльності орієнтується на сам її процес, який викликає у здобувача бажання внести у нього творчість. Важливою умовою в якості самоорганізованої діяльності є якість дозвілля.

Самоорганізація – це здатність особистості так структурувати свій час щоб використати свій потенціал та ресурс в повному обсязі в відповідній життєвій ситуації. Ключовою характеристикою самоорганізації є налаштування себе на режим дня таким чином, щоб рівномірно розподілити свої сили та бути працездатним протягом усієї доби, без застосування резервних сил, що в майбутньому може призвести до перевтоми

чи вигорання. Після здійснення аналізу усіх аспектів самоорганізації та її похідних можна зробити висновок, що самоорганізація – це насамперед, вміння використовувати максимально продуктивно власний час, «структуризація особистого часу, стратегічне цілепокладання та тактичне планування» [47].

Н. Фізер і М. Бонд, які займались визначенням поняття «структура часу» (time structure), зауважили, що кожна людина сприймає час індивідуально, відповідно до цього і розпоряджається ним [99].

– *Спілкування*. Цей процес як складник цілісної системи формування моральної культури студентів має забезпечувати педагог з високим рівнем сформованості моральної культури, здатний бути авторитетом, прикладом для студентської молоді; реалізація принципу гуманізму, сутність якого

виражається у пріоритеті загальнолюдських цінностей, створення умов для захисту і забезпечення прав молоді; співпраця, співробітництво педагогів і студентів.

Для того щоб професійна сфера майбутнього педагога вищого навчального закладу ішла вгору, важливими є не тільки теоретичні знання, не менш важливим є вміння комунікувати, алже високий рівень комунікативної культури є показником високого рівня моральної культури особистості.

За оцінкою спеціалістів з етики, психології, педагогіки та викладачів закладів вищої освіти, за даними останніх спостережень рівень культури спілкування всіх суб'єктів навчально-виховного процесу іде на спад. Особливо помітно це в умовах глибоких змін моральних засад української освіти й науки, девальвації етичних цінностей саме у цих галузях [63, с. 78].

Т.К. Чмут, дуже доречно зауважив, спілкування та особлива культура користування ним це дорогоцінний дар для кожної людини і для усього світу загалом. Від розуміння цього помітно залежить успіх у взаємодії людей. Культура спілкування стає цінністю тоді, коли послугує для задоволення їх необхідних потреб у співпраці та духовному розвитку. Творчість у комунікації веде до створення спільного суб'єкта «Ми» та розвитку одноособного «Я», а як результат - до самореалізації особистості, досягнення спільної цілі та втілення гуманістичних комунікативних настанов» [94, с. 219].

Товажнянський величає своїх педагогів справжніми «велетнями», що здійснювали величезний вплив на його круговір та формування його як власне особистості. Б.Н. Тюгюнников, Л.С. Палатник, Г.Ф. Проскура, В.І. Атрощенко та інші «були людьми високої культури та інтелігентності. Ви відчували, що перед вами вчений, особистість, людина. Своєю увагою та доброзичливістю вони пробуджували творче начало стверджували справжні цінності, були прикладом найкращих людських якостей, виявляли облагороджуючий вплив на сучасників» [83, с. 98].

Професійна (ділова) комунікація – це незвичайна форма праці людей у процесі визначеного типу діяльності, що сприяє встановленню морально-психологічної атмосфери в колективі та взаємин партнерства між колегами, керівниками й підлеглими, створює умови для плідного співробітництва людей для того щоб досягнути спільних цілей, забезпечуючи успіх загальної справи [92, с. 2 – 3].

Професійне спілкування поділяють на види два види: ступені участі або неучасті в ньому мови (усної і писемної). Тобто існує вербальне та невербальне спілкування. Вербальне спілкування – це спілкування, що відбувається за допомогою слів, мови, учасники бесіди обмінюються обговорюють певну тему, користуючись при цьому різноманітними висловлюваннями, що і є системою знаків, які слугують засобом спілкування.

Невербальне спілкування відбувається за допомогою немовних комунікативних елементів, а саме жестів, міміки, виразу очей, обличчя, пози та ін., які поряд із засобами мови забезпечують повну картину, до хоче передати людина. Відокремлюють два типи професійного вербального спілкування: безпосереднє, іншими словами «пряме» і опосередковане-

непряме. Уся система безпосереднього й опосередкованого спілкування має вплив на ріст особистості, і взаємин між людьми. Пряме вербальне спілкування – безпосередній усний контакт між учасниками спілкування «face to face», у якому інформація передається мовними знаками та інтонацією. Використовують підвищення або зниження тону, власну манеру спілкування, вираз почуттів, ставлення до предмета, висловлювання. Пряме вербальне спілкування включає в себе елементи невербального (жести, міміку, пози).

Виділяють такі форми прямого вербального спілкування:

- індивідуальне монологічне (передача усної інформації без зворотного зв'язку);
- індивідуальне діалогічне (існує між двома людьми й передбачає зворотний зв'язок між відправником і реципієнтом);

- групове монологічне (коли у розмові приймають участь троє або більше осіб). Модифікацією такого спілкування є публічний виступ керівника перед колективом та за його рамками (лекція, доповідь);

- групове діалогічне – форма колективного обговорення проблем, ситуацій, пропозицій на ділових нарадах, засіданнях колегіальних органів управління тощо.

Під час непрямого вербального спілкування немає прямого контакту між учасниками, інформація немає емоційного (інтонаційного) забарвлення й

не супроводжується невербальними засобами спілкування. За письмової

форми непрямого вербального спілкування інформація передається від відправника до реципієнта у формі відповідного документа, у якому зафіксовані атрибути ділових контактів (назва організації-відправника й організації-отримувача, дата відправлення, номер реєстрації вихідної

кореспонденції, підпис відповідального працівника), що є її перевагами. Недоліками такої форми спілкування є обмеженість інформації,

яку можливо подати письмово, затримання в часі між відправленням інформації й отриманням зворотного зв'язку від реципієнта, ймовірність

виникнення помилок при розшифруванні повідомлення. На сьогоднішній

день, непряме вербальне спілкування є дуже популярним, адже ми досить часто використовуємо технічні засоби (телефонний зв'язок, електронну пошту, факсимільну техніку тощо). Саме вони і забезпечують оперативність

передавання інформації. Однак використання їх робить неможливим

документування інформації. Спілкування за допомогою засобів електронного

зв'язку, такого як Skype, для прикладу, є досить поширеним. Через

безпосереднє спілкування виникло опосередковане – письмо (при такому спілкуванні ми втрачаємо міміку, жести, інтонації тощо), масові засоби

комунікації – газета, радіо, телебачення, книги, відео, комп'ютер, музичні

записи та інше. Залежно від тієї чи іншої форми відбувається й саме

спілкування, його зміст та відповідна поведінка людей.

Якщо хтось має намір переконати слухача або читача в актуальності запропонованої теми, йому потрібно подумати, як зробити так, аби його слова та тема розмови були зрозумілими і чіткими. Необхідно тримати під контролем свої емоції та інтонації, тому що вони впливають на міміку й жести [93, с. 26-29].

Обґрунтувавши педагогічні умови ефективного формування моральної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти перейдемо до розкриття методики їх реалізації.

Вказана методика ґрунтується на принципах: цілісності (вироблення загальних підходів до відбору змісту, методів навчання); самоактуалізації (активізація рефлексивних і комунікативних умінь студентів у взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу), поліфункціональності (забезпечення впливу сформованих рівнів моральної культури на якість вирішення навчально-пізнавальних і професійно-орієнтованих завдань).

Насамперед, з метою збагачення змісту освіти майбутніх викладачів закладів вищої освіти інформацією про моральні цінності і норми, пропонуємо до робочих програм таких освітніх компонентів, як «Педагогіка вищої школи», «Історія педагогіки та розвиток вищої освіти у зарубіжних країнах», «Педагогіка толерантності», «Педагогічна майстерність та етика викладача вищої школи» увести теми, (питання) морального спрямування. Орієнтовний перелік таких тем: «Гуманітаризація і гуманізація освіти в університеті як провідні аспекти формування моральної культури», «Формування морального світогляду особистості майбутнього фахівця», «Мораль, моральні цінності та моральна культура викладача вищої школи», «Моральна культура і моральні цінності в ХХІ столітті».

Доречним буде проведення для науково-педагогічних працівників університету семінарів: «Як подолати дисциплінарну відособленість», «Культурно-світоглядний контекст педагогічної освіти», «Способи, методи формування морального світогляду, заснованого на універсальному світогляді, духовних цінностях», «Фундаменталізація знань (глибини і

широта загальнонаукових, філософських, загальнокультурних і спеціальних знань)), «Гуманізація середовища навчального заняття – принципи, основи, способи організації», «Методика формування професійно-моральних цінностей студентів» тощо, *круглий стіл*: «Освіта і наука: формування особистості на основі моральних цінностей», на який варто запросити і здобувачів вищої освіти, майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

На семінарських та практичних заняттях радимо використовувати *завдання-жарти* «Незачесані думки» (розрізнені на перший погляд пропозиції, фрази потрібно поставити в логічній послідовності), «пенуа (пенікса)» (в логічно побудованому, на перший погляд, тексті зроблена помилка, неправомірне судження, яке в кінці призводить до нісенітничі, необхідно знайти цю помилку, збій у міркуванні), *кросворди*. Окремі з них можна вирішувалися лише «мозковим штурмом».

Пропонуємо також проведення *індивідуальних консультацій, конференцій та олімпіад* тощо. Ефективними, на нашу думку, в аспекті формування моральної культури є аналіз *професіограми фахівця педагогічної сфери, обговорення моральних дилем, проблемних педагогічних ситуацій, вправ, виконання творчих завдань, організація дискусій*.

Для *круглих столів, дискусій* радимо теми, які складатимуть інтерес у студентів: «Підкорювати природу або підкоритися їй – де золота середина?», «Толерантність – справжня і уявна. Гуманізм чи потурання?», «Дійсність – об'єктивна реальність чи суб'єктивне її відображення?», «Креативність – що це таке? Чи можна стати креативним?», «Мистецтво опанування (логіка переконання)», «Моральна політика і політика моральності», «Геній і лиходій», «Гордість і гординя, гідність і зарозумілість – де межа?», «Етика і естетика – було і стало».

Прикладом *вправи* може бути вправа «Тривога», *проблемної педагогічної ситуації* – «Острів», які дозволяють формувати толерантні відносини під час виконання професійних обов'язків. Критично оцінювати рівень своєї моральної культури дозволяє *творче завдання* «Зустріч двох цивілізацій».

Дискусія «Виховання толерантності в агресивному світі» дозволить закріпити сформовані моральні цінності майбутніх викладачів. Вона спрямована на розвиток педагогічної інтуїції, гуманістично-педагогічної позиції та педагогічного мислення, дає можливість формувати моральну культуру здобувачів за рахунок розробки спеціальних ігрових ситуацій [36].

Ще однією продуктивною технологією формування моральної культури студентів є лабораторно-клінічне навчання, яке передбачає формування професійних умінь і навичок студентів в умовах *асистентської практики*.

Під час практики доцільне використання таких моделей лабораторно-клінічної роботи зі студентами, як мікрорекламання, що передбачає безпечне, контрольоване викладачами навчальне середовище, забезпечує потрібну в педагогічній освіті форму набуття «прямого» досвіду за допомогою «моделі реальності». На заняттях здобувачі розглядають і обговорюють моральні

дилеми, педагогічні ситуації, кейси, суть яких полягає у виявленні критичного мислення, формуванні моральної позиції, творчого потенціалу магістрантів в умовах атмосфери взаємодії викладача і здобувача [38]. На нашу думку, важливими у формуванні моральної культури майбутніх викладачів є *інтерактивні ігри* (ділові та ситуативно-рольові). Такі ігри

відображають реальні життєві та професійні ситуації, що виникають під час реалізації професійних обов'язків. У результаті використання інтерактивних форм у майбутніх викладачів закладів вищої освіти формуються глибокі знання про моральну культуру і толерантне ставлення до інших, розвивається

загальна налаштованість на педагогічно виважену поведінку. Пропонуємо такі ігри, як «Засідання кафедри», «Конфлікт у педагогічному колективі», «Конфлікт у колективі студентів», основу яких складатимуть особистісні й міжособистісні проблеми, що допоможуть виділити важливі елементи і відобразити їх у штучно створеному контексті у вигляді реальної схеми дій.

Формування моральної культури передбачає поєднання форм і методів аудиторної і позааудиторної роботи.

Оскільки формування моральних якостей і цінностей відбувається й у безпосередній діяльності, майбутні викладачі вищої школи залучалися до морального виховання студентів, зокрема виконання ролі коучів для молодших студентів. Магістранти консультують студентів, як побудувати повідомлення для круглих столів, дебатів, щоб запропоновані ними рішення були не тільки високопрофесійними, а й наповнені моральним змістом.

Забезпечення інтегрованості формування професійно-моральних цінностей може відбуватися через відвідування студентами лекційних і практичних занять та їх участь у постійнодіючих при кафедрі педагогіки

«Школи педагогічної майстерності» та наукового гуртка «Педагогіка і сьогодні». Під час роботи гуртка студенти не лише організують та проводять науково-практичні конференції (проектна діяльність), а й, потуючи наукові роботи, зокрема і щодо формування моральних цінностей студентів, самостійно створюють анкети, проводять педагогічне діагностування студентів тощо.

Важливими виховними заходами у аспекті формування моральної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти є конкурси студентських наукових робіт, зокрема і морального спрямування.

Традиційно склалося так, що реалізація виховної роботи у академічних групах закладів вищої освіти здійснюється через інститут кураторів. Ефективним щодо формування моральної культури будуть дебати, організовані і проведені студентами разом із куратором, на тему: «Класична музика у житті людини», концертні виступи здобувачів вищої освіти для дітей шкіл, різного роду волонтерські акції. Квінтесенцією морального елемента у формуванні у здобувачів вищої освіти моральної культури є проведення традиційних виховних заходів: «За здоровий спосіб життя», «Щоб у серці жила Батьківщина» та ін. Змістовна цікава виховна робота куратора студентської групи спрямовується на боротьбу за здоровий спосіб життя, за подолання шкідливих звичок. Також можуть бути проведені тижні

морального виховання, наприклад «Університет без наркотиків»,
«Патріотичний і духовно-моральний розвиток».

РОЗДІЛ III ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА

ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1 Діагностика рівня сформованості моральної культури у

майбутніх викладачів закладу вищої освіти

Існують різні класифікації моральних цінностей. Наприклад, виділяють цінності, що відповідають потребам особи – вітальні, афіліативні та духовні; цінності, в яких реалізується сенс життя людини, – цінності творчості, переживання та відносини; цінності, що виявляються як властивості особистості та як найбільш характерні способи поведінки особистості; виділяють термінальні цінності (цінності-мети), що виражають уявлення особистості у тому, до чого необхідно прагнути у житті, інструментальні цінності (цінності-засоби), тобто орієнтації на основні способи досягнення цих цілей.

Існує класифікація рівнів сформованості моральної культури, яку створила Л. Бурдейна, вона виглядає наступним чином.

Перший рівень (високий) – це молодь, яка має достатньо чіткі і повні уявлення про моральну культуру, доброзичливі взаємини людей.

Даючи визначення поняттю «моральна культура», вони можуть виділити головні речі та провести порівняння між культурними та некультурними вчинками та поведінкою, можуть навести приклади, які доводять чітко розуміння суті даного поняття.

Другий рівень (середній) – це студенти з недостатньо чітким і повним розумінням поняття «моральна культура» людини. Коли вони намагаються дати визначення даному терміну, то дають дуже розмиті і приблизні

характеристику, наприклад, “встановлення суспільством певних моральних норм, яких потрібно дотримуватись”

Третій рівень (низький) – цей рівень характеризується студентами, знання про моральну культуру людини, яких доволі низькі. Сюди ж відносять і таких які взагалі не можуть дати визначення даному терміну. [11, с. 56.

У новітній психолого-педагогічній літературі можна зустріти також зразок рівневої оцінки, в основу якої покладено моральні регулятори [11; 18;

28]: 1. Рівень елементарної моральності, що починається від самого народження дитини. В цей період формується підґрунтя моральної складової, так званий фундамент, завдячуючи якому, в майбутньому людина буде робити свідомий вибір на користь моралі. З віком та формуванням свідомості

особистість починає стрімко опановувати елементарний рівень моральної культури суспільства. А саме дитина в цей час повторює все за батьками та однолітками, наслідує їх, в цей час також добре працює метод прямого навіювання, в плані правильної поведінки дитини. Хорошим результатом

першого рівня можна вважати ,освоєння дитиною азів моральності, розвиток таких якостей, як співчуття, доброзичливість, жаль, розуміння дитиною поняття «дисципліна».

2. Рівень орієнтації моральності, в основному, направлений на вплив зовнішніх моральних регуляторів. На цьому етапі дитина ще орієнтується на наочні приклади , але вже більше розвиваються внутрішні важливі сили, а саме: почуття особистої й колективної честі, почуття сорому, совість – важлива якість, без якої неможливе моральне формування особистості.

3. Рівень моральної орієнтації – саморегулювання, а саме, такого регулювання, коли усі вчинки людини здійснюються керуючись моральною складовою, людина здійснює вчинки згідно моральності не тому, що у неї є

потреба в похвалі або боязнь бути засудженою у разі їх нездійснення, а тому, що інакше вона не може, тому, що моральна поведінка стала для неї нормою життя, її потребою.

НУБІП УКРАЇНИ

З метою проведення опитування майбутніх викладачів закладів вищої освіти щодо сформованості моральної культури у процесі професійної підготовки використовувалися бесіди зі студентами та викладачами, здійснювалося спостереження за освітнім процесом в університеті.

НУБІП УКРАЇНИ

Експериментальна робота здійснювалася упродовж 2020/2021 та 2021/2022 навч. р. на базі гуманітарно-педагогічного факультету НУБІП України.

НУБІП УКРАЇНИ

В експерименті взяли участь студенти спеціальності «Освітні, педагогічні науки». З їх числа було сформовано експериментальну і контрольну групи кількістю по 25 осіб. Для обробки емпіричних даних застосовувався метод обчислення середньої арифметичної вибірки.

НУБІП УКРАЇНИ

Експериментальна робота включала два етапи: констатувальний та формувальний, з подальшим аналізом отриманих результатів. Кожен із етапів ділився на власне експериментальну та аналітичну фази. Експериментальна фаза передбачала підготовку матеріалів дослідження, анробацію, використовувалися такі методи дослідження, як анкетування, тестування, спостереження.

НУБІП УКРАЇНИ

На аналітичній фазі кожного етапу експериментальної роботи вивчалися, аналізувалися, порівнювалися та узагальнювалися отримані дані, що дозволяло вносити певні корективи до організації освітнього процесу. Отримані дані піддавалися математичній обробці для підтвердження існуючої залежності між явищами, що вивчаються, і процесами.

НУБІП УКРАЇНИ

В експерименті реалізовано методику формування моральної культури у студентів, перевірено ефективність педагогічних умов з поставленої проблеми.

НУБІП УКРАЇНИ

Було використано методику М. Рокича виявлення ціннісних орієнтацій особистості [50].

НУБІП УКРАЇНИ

Окрім тестування було проведено низку індивідуальних та групових бесід, що у сукупності з безпосереднім педагогічним спостереженням та

оцінкою допомогло визначити рівень сформованості моральної культури у майбутніх педагогів. Процес навчання та виховання як в експериментальній, так і в контрольній групах відповідав усім вимогам, що висуваються до професійної підготовки. При цьому в контрольній групі не було впроваджено методик формування моральної культури з метою порівняльного аналізу розвитку студентів в експериментальній групі.

Простежується процес реалізації методики забезпечення педагогічних умов та поетапний виклад її впливу на духовно-моральне становлення особистості студентів. Нами виділяються чотири критерії сформованості моральних цінностей у студентів (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивний).

Показники перерахованих критеріїв інтерпретувалися відповідно до особливостей мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного, рефлексивного компонентів моральної культури. Оцінка проводилася відповідно до стандартизованих рівнів: високий, середній, низький (додаток А).

Високий рівень означав, що критерій проявляється виражено, стабільно, риса або якість типові для особистості, постійні, знання і вміння демонструються студентом у повному обсязі. Середній рівень характеризувався тим, що якість проявляється в більшості випадків, тобто критерій не виражений досить виразно; низький рівень – проявляється епізодично, або ж не проявляється зовсім.

У своєму дослідженні ми будемо ґрунтуватися на класифікації, даній у роботах М. Рокича [50].

Публікація досліджень Мільтона Рокича має неабияку роль при вивченні історії цінностей. Саме він став першим, хто почав наголошувати на різниці між такими поняттями як «переконання» та «цінності».

Науковець зазначає, що цінності – це стійке переконання в тому, що конкретний спосіб поведінки або кінцева мета існування кращі з особистої чи

соціальної точки зору, аніж протилежний чи зворотній їм спосіб поведінки, або ж кінцева мета існування [44].

Отже, цінності виступають стандартами або критеріями, регулюючи як самі установки, так і дії, порівняння, оцінки, тобто легітимізують власне особистість і її оточення.

Для аналізу індивідуальних ієрархій цінностей М. Рокіч винайшов метод, що набрав популярності – метод прямого будування цінностей, які розподілено на дві частини, – термінальні та інструментальні цінності.

Незліченні дослідження, що їх вчений зробив завдяки цьому методу на

загальноамериканській вибірці, дали можливість з'ясувати й проаналізувати зв'язок задекларованої знанущості (рангу) різних цінностей з такими змінними, як стать, вік, соціальний стан, достаток, освіта, політичні

переконання. У вітчизняній психології, ще до того, як з'явилася монографія

М. Рокіча з проблеми цінностей, було створено групу дослідників, які вивчали ціннісні орієнтації. Вони змогли адаптувати методіку М. Рокіча вже в 70-ті роки. У процесі адаптації, список термінальних цінностей

кардинально змінили. Значною мірою, на це повпливали культурні та політичні чинники. У цей час, увагу авторів почали захоплювати проблеми

розбіжності між декларованими й реальними цінностями [112].

Як проводиться дослідження?

Коротко ознайомившись із тим, що таке методіка М. Рокіча, важливо з'ясувати як вона працює.

Отже людині пропонують два списки, в якому зазначені інструментальні та термінальні цінності. По 18 в кожному. Форма не має значення. Переважно, їх надають на аркушах А4 у вигляді переліку або на картках.

Після того, як людина отримала матеріал, вона має завдання - присвоїти кожній цінності номер. Спершу в термінальному списку, а потім в інструментальному.

Зазвичай, психологи, які проводять подібні тести, можуть задавати питання, які наближають їх до системи переваг випробуваного. Вони можуть поцікавитись тим, наскільки реалізовані певні цінності в його житті.

Відповіді даються переважно від 0 до 100 %. Також можуть запитати, чи була б така ж відповідь ще декілька років назад чи ні. Або як вони міркують, як би їх рідні та близькі розподілили цінності у своїх списках. У процесі можуть виникати різного роду питання, іноді відверті та особисті, тому дуже важливо, щоб тестування проводилось із власного бажання та один на один, без зайвих слухачів задля власного комфорту.

З метою визначення термінальних та інструментальних моральних цінностей студентів нами проведено низку анкетних опитувань студентів спеціальності «Освітні, педагогічні науки» гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України (в опитуванні взяло участь 50 осіб). Аналіз результатів анкетування наведений у додатку Б.

Результати дослідження отримані під час констатувального етапу підтверджують значущість та необхідність вирішення зазначеної проблеми. На наш погляд, можна виділити деякі можливості університету, що сприяють моральному вихованню студентів: посилення морально-ціннісного потенціалу навчальних дисциплін; застосування особистісно-орієнтованих методик, створення атмосфери духовності; організація процесу самовиховання студентів; включення студентів до волонтерської діяльності, у проведення милосердних акцій; у роботу громадських організацій, а також соціально значущих проектів.

Проміжними завданнями формування моральної культури можна вважати такі: формувати стійку систему поглядів з основних питань життєдіяльності особистості, підвищити загальний культурний рівень, сприяти особистісному розвитку студентів, розвивати комунікативні здібності, вміння висловлювати свою думку з питань моральної поведінки. Реалізація поставлених завдань ґрунтувалася на мотивації студентів та їх зацікавленості в особистісному духовному зростанні та стала продовженням

процесу формування моральної культури. До кінця експерименту було виявлено відмінності студентів контрольної та експериментальної груп за рівнями розвитку моральної культури.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості моральної культури у студентів контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп (у відсотках)

Критерій	Рівень	Початок		Кінець	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Мотиваційно-ціннісний	Високий	12	12	12	32
	Середній	64	56	68	64
	Низький	24	32	20	4
Когнітивний	Високий	12	8	12	24
	Середній	68	64	72	72
	Низький	20	24	16	4
Діяльнісний	Високий	16	8	12	20
	Середній	68	56	72	72
	Низький	16	36	16	8
Рефлексивний	Високий	8	8	12	28
	Середній	64	64	64	64
	Низький	28	28	24	8

Порівняння ціннісних орієнтацій студентів за дослідно-

експериментальною програмою виявило такі якісні відмінності. Студенти, які входили до експериментальної групи, показали не лише широкую гуманітарну освіченість, а й стійкіші духовно-моральні пріоритети, їм властиво брати на себе відповідальність, виявляти такі цінності, як громадянськість, патріотизм, гуманізм і нетерпимість до зла та насильства.

Відрізняє їх і велика впевненість у завтрашньому дні, і навіть орієнтація на моральні засоби досягнення цілей.

У підсумкові виміри рівня сформованості моральної культури у контрольній та експериментальній групах були проведені з використанням тих самих методик, що й на етапі констатуючого експерименту.

Як випливає з наведених у таблиці даних, в експериментальній групі на кінець дослідження фіксується значна зміна рівня сформованості моральної культури: приблизно у 3 рази збільшилася кількість студентів з високим рівнем, кількість студентів з низьким рівнем скоротилася приблизно в 5

разів, тоді як у контрольних групах ці зміни дуже незначні. Порівняння цих результатів дає підстави говорити про стійку позитивну динаміку рівнів сформованості моральної культури у студентів експериментальної груп.

Зобразимо графічне відображення рівня сформованості моральних цінностей у студентів контрольної та експериментальної груп на початок та кінець експерименту у вигляді діаграми.

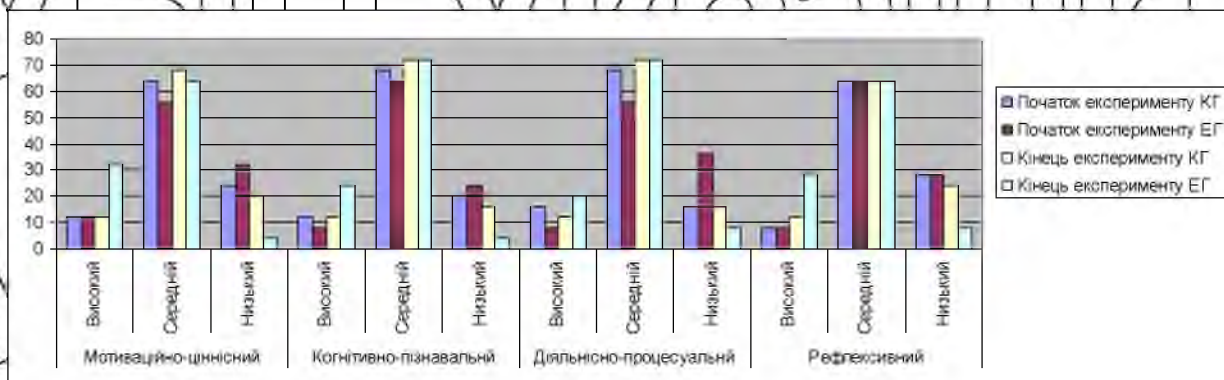

Рис 2.1. Динаміка формування моральної культури в процесі експериментальної роботи

Якісний аналіз моральних переваг виявив такі зміни у структурі моральної культури у студентів експериментальних груп на відміну від показників констатувального експерименту. Насамперед, значно змінилося моральне усвідомлення мотивів навчальної діяльності, мотивів здобуття вищої освіти. Матеріальні цінності – високий дохід, багатство назвали серед пріоритетних життєвих цілей лише 16% опитаних (проти 54% на початку експерименту); таким чином, цей показник скоротився більш ніж утричі, тоді як у контрольних групах він, як і раніше, був лідером – 74%. Одночасно із зменшенням даного показника в експериментальних групах значно зріс показник усвідомлення суспільної цінності професії педагога та власного служіння на благо людям, він становив 73% проти 41% на початку експерименту.

Для порівняння вибірових середніх величин, що належать до двох сукупностей даних, і для вирішення питання про те чи середні значення статистично відрізняються достовірно один від одного, ми використовували t-критерій Стюдента. При обчисленні показника t одержали 3,84. Вибіркові

середні рівні 3,8 і 4,1 статистично достовірно відрізняються один від одного. Імовірність припустимої помилки у разі дорівнює 0,01%, що дозволяє дійти висновку, що експеримент був вдалим.

3.2 Експериментальна оцінка результатів впровадження педагогічних умов

Таким чином, підсумки експериментального дослідження свідчать про те, що формування моральної культури у студентів – майбутніх педагогів – є цілеспрямованим інтегрованим педагогічним процесом, заснованим на співпраці та зацікавленості студентів і педагогів, історичному досвіді, моральному потенціалі сучасної педагогіки.

Підсумки проведеної нами експериментальної роботи показують, що застосування на практиці розробленої методики формування моральної культури у студентів сприяє досягненню поставлених цілей та завдань щодо підвищення рівня сформованості моральної культури у майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Результатом проведеного експерименту стало підвищення рівня сформованості моральної культури у студентів експериментальних груп за всіма чотирма критеріями: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивний, в середньому, на 25%, тоді як у контрольних групах це зростання становить 5%, переважно завдяки використанню традиційних методів виховної роботи. Таким чином, експеримент підтвердив великі можливості запропонованої нами методики.

НУБІП України

ВИСНОВКИ

1. Розкриття сутності моральної культури дозволило з'ясувати, що поняття «моральна культура» є багатограним і багатовимірним, поліаспектним і внутрішньо суперечливим. Воно включає засвоєні та прийняті особистістю моральні принципи, норми, категорії, ідеали і водночас виражає її відповідні ставлення до себе, до інших людей, до майбутньої педагогічної діяльності.

У дослідженні зроблено авторське визначення поняття «моральна культура викладача», як комплексу складників, які включають у себе: установку на сприйняття позитивних мотивів і цінностей професійної поведінки, професійно-практичні знання про моральну культуру викладача, уміння діяти у безпосередній професійній діяльності відповідно до моральних цінностей і норм суспільства; адекватну самооцінку і можливість корегування власного рівня моральної культури.

2. Проаналізовано практику формування моральної культури у майбутніх викладачів закладів вищої освіти. З'ясовано, що для успішного формування моральної культури майбутнього викладача закладу вищої освіти потрібно використовувати позааудиторну роботу, самостійну діяльність над вдосконаленням професійно важливих моральних цінностей, зміст освітніх компонентів, який реалізується через відповідні форми та методи, серед яких важливе місце посідають інтерактивні та засоби.

3. Обґрунтовано педагогічні умови формування моральної культури майбутніх викладачів закладу вищої освіти до яких віднесені: навчання, самоосвіту, виховання, самовиховання, діяльність, самоорганізацію діяльності, спілкування.

НУБІП України

4. Розроблено методичку реалізації педагогічних умов ефективного формування моральної культури майбутніх викладачів вищої школи. Запропоновано конкретні приклади тем для лекцій морального спрямування, семінарів та круглих столів для науково-педагогічних працівників університету. Для здобувачів вищої освіти доречним буде проведення круглих столів та дискусій; вирішення вправ та проблемних педагогічних ситуацій; виконання творчих завдань; підготовка та проведення інтерактивних ігор.

3 метою формування моральної культури майбутні викладачі вищої школи залучалися до морального виховання студентів, зокрема виконання ролі коучів для молодших студентів; до лабораторно-клінічного навчання, яке передбачає формування професійних умінь і навичок студентів в умовах асистентської практики; до відвідування студентами лекційних і практичних занять та участі у постійнодіючих при кафедрі педагогіки «Школи педагогічної майстерності» та наукового гуртка «Педагогіка і сьогодні». організації науково-практичних конференцій.

5. Визначено критерії, показники та рівні сформованості моральної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Проаналізовано сформованість моральної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти у процесі професійної підготовки. У результаті проведеної експериментальної роботи зафіксовано суттєве зростання рівнів сформованості моральної культури у студентів експериментальної групи порівняно з контрольною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТРАТУРИ

1. Андреев В. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. Андреев. – Казань, 1988. – 228 с.
2. Андрущенко Е. Социальная психология. Учебн. пособие для студентов высш. пед. учебн. заведений / Под ред. В.И. Слостенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2000 – 264 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Борис Антоненко-Давидович. – К.: Вид. дім «KM Akademia», 1994. – 254 с.
4. Байша К. М. Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. Херсон: ХДПУ, 2000. 193 с.
5. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи - К.: Випол, 2000. – С. 134 - 157.
6. Бех І. Д. Ціннісна система у розвитку особистості // Вісник Черкавського державного педагогічного інституту ім.В. Г. Короленка: Зб. наук. праць. – Випуск 1 (5). – Полтава, 1999. – С. 13-20.
7. Библер В. С. Нравственность. Культура. Современность. (Философские размышления о жизненных проблемах). М., 1990. 64 с.
8. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век. М., 1990., 413 с.
9. Блонский П. П. Избранные психологические произведения / П. П. Блонский. – М.: Просвещение, 1964. – 548 с.
10. Блюмкин В. А. Об уровнях нравственной культуры личности // Вопросы нравственной культуры: Тезисы симпозиума – Вильнюс: НИИ ФСИ, 1981. - С. 39-40.

11. Бурдейна Л. І. Формування моральної культури студентів вищих навчальних закладів торговельно-економічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2005. 21 с.

12. Бурова О. Г. Культура здоров'я — складовий 229 компонент загальної культури особистості // Здоров'я та освіта: проблеми та перспективи. Матер. Всеукр. наук - методич. конференції. - Донецьк: ДонНУ, 2000. - С. 15-17.

13. Ван Ганди А. Б. 108 путей к блестящей идее / Пер с англ. - Минск: ООО "Попурри", 1996. - 224 с.

14. Васянович Г. П. Педагогічнастика: навч.-метод. посіб. Львів, 2005., 420 с.

15. Вачевський, М. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійної компетенції / М. В. Вачевський. - К.: Професіонал, 2005. - 364 с

16. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. - Полтава, 1994.

17. Волинець Л. Тенденції розвитку загальної мистецької освіти в країнах Європейського Союзу / Л. Волинець // Порівняльно-педагогічні студії. - 2009. - № 2. - С. 36-47.

18. Волченко Л. Б. Культура поведіння, етикет, мораль. М.: Знання, 1982. 64 с.

19. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. - М.: Школа - Пресс, 1995. - 448 с.

20. Герчавська П. Е. Культурологія: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». Мережа дистанційного навчання. - К.: Університет «Україна», 2005. - 290с.

21. Гетало Т. Є. Українська і зарубіжна культура : конспект лекцій / Т. Є.

Гетало, Н. Д Пальм, І. В. Жеребятнікова. - Х.: Вид. ХДУУ, 2002. - 92 с.

22. Гнатишин І. Моральна культура як складова педагогічної майстерності викладача вищої школи: *Вісник львівського університету. Серія педагогіка*. 2009. Вип. 25. Ч. 1. С. 206–212.

23. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, доп. і виправ. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522 с.

24. Горащук В.П. Формирование культуры здоровья школьников (теория и практика): монография / В.П. Горащук. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 376 с.

25. Горчак С. И. К вопросу о дефиниции здорового образа жизни // Здоровый образ жизни. Социально-философские и медико-биологические проблемы: Сб. науч. статей – Кишинев: Штиинца, 1991. – С. 19-36.

26. Горожанкіна О. Ю. Формування моральної культури майбутніх учителів хореографії в контексті нової української школи. *Наукові записки нду ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 2019. № 1. С. 129–138.

27. Гусейнов А. Этика и нравственная культура *Нравственная культура: Сущность. Содержание. Специфика*: сб. статей. Вильнюс, 1981., С. 190–200.

28. Довгань А. Світова деонтологічна думка. Антологія текстів [навч. посібник] / А. Довгань. – Тернопіль: ТІСП, 2003. – С. 9-10. – Львів: “Магнолія 2006”, 2007. – С. 218-220.

29. Європейська та українська культура в нарисах : навчальний посібник / за ред. І. З. Нехмістро, В. І. Штанько, В. С. Старовойт та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 320 с.

30. Иванов В. Нравственная культура: человечность и гражданственность. *Нравственная культура: Сущность. Содержание. Специфика*: сб. статей. Вильнюс, 1981. 212 с.

31. Ильенков Е.В. Что же такое личность? // С чего начинается личность. – М., 1979. – С.233.

32. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ Дніпропетровськ НМетАУ 2009 -
6с.-7

33. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400с.

34. Калошина И. П. Структура и механизмы творческой деятельности: (Монография) - М.: МГУ, 1983. - 166 с.

35. Кант И. К вечному миру. Трактаты о вечном мире. – М., 1963. – С. 112.

36. Келемен А. В. Формування педагогічної культури майбутніх соціальних працівників на засадах акмеологічного підходу в закладах вищої освіти: дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2020. 332 с.

37. Клепиков О. І. Основи творчості особи: Навч. посібник: /О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. - К.: Вища школа, 1996. - 295 с.

38. Коваль О. Є. Формування професійно-моральних цінностей майбутніх магістрів вищих навчальних закладів економічного профілю в процесі психолого-педагогічної підготовки: дис. ... канд. пед. наук. Тернопіль, 2011. 2002 с.

39. Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 10 т. / Н. К. Крупская – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1957. – Т. 9. – Ликвидация неграмотности и малограмотности. Школы взрослых. Самообразование. – 1960. – 839 с.

40. Культурологія. Т.Б. Гриценко, С.П. Гриценко, А.Ю. Кондратюк та ін. За ред. Т.Б. Гриценко. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

41. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Видання 3-тє, перероб. та доп. За ред. І.І. Тюрменко. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 370 с..

42. Линенко А. Ф. Формування корпоративної культури майбутнього вчителя / Линенко А. Ф. // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. Спецвипуск.

Сучасні тенденції в педагогічній науці України та Ізраїлю: шлях до інтеграції / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського; [редкол.: голов. ред. – Богуш А. М., заст. ред. – Яцій О. М.; чл. редкол.: Богданова І. М. та ін.]. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2010. – С. 200–204.

43. Лукач О. Рівні сформованості моральної культури у студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2011. Вип. 39. С. 73–78.

44. Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.follow.ru/article/344>

45. Лукашевич М.П., Гуленков М.В. Соціологія. Загальний курс: Підручник. Київ: Каравела, 2004. 456 с.

46. Макаренко А. С. Проектировать лучшее в человеке / А. С. Макаренко. – Минск : Университетское, 1989. – 78 с.

47. Мандрижова Е. Ю. Разработка опросника самоорганизации деятельности (ОСД). Психологическая диагностика. Тематический выпуск: Диагностика личностного потенциала. 2 / Под ред. Д. А. Леонтьева, Е. И. Расказовой. 2010. № 2. С. 87–111.

48. Маслоу А. Г. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ.; - М.: Смысл, 1999. - 425 с.

49. Матрос Л. Г. Социальные аспекты проблемы здоровья: (Монография). - Новосибирск: Наука, 1992. - 156-233 с.

50. Методика Рокича «Ціннісні орієнтації»: інтерпретація та обробка результатів. URL: <https://vcf.vn.ua/metodika-rokicha-cinnisni-oriyentaci%D1%97-interpretaciya-ta-obrobka-rezultativ/>

51. Методологические проблемы исследования социалистической морали и нравственного воспитания. Сб. науч. трудов. - М.: МГУ, 1987. - 238 с.

52. Мячкоўская 2008: 171–173]. Мячкоўская Ніна. Мовы і культура Беларусі.
— Мінск, 2008.

53. «Нариси з історіі нашої культури» Євген Маланюк-2с.

54. Настенко Л. Г. Методологічні засади культурологічної складової
професійної підготовки майбутнього вчителя. Наука і сучасність // Зб. наук.
пр. Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
1999. Вип. 2. Ч. 4 (педагогічні науки). С. 72–84.

55. Нечепоренко Л. С. Онтопедагогіка та інвайронментальна пеагогіка: Навч.
посібник. — Харків: Основа, 2001. — 238 с.

56. Нравственное воспитание: философско-этические основы; З. А.
Блюмкин, Г. Н. Гумницкий, Т. В. Цырлина - Воронеж: ВГУ, 1990. - 141 с.

57. Олексієнко Н. О. Формування моральної культури у майбутніх бакалаврів
цивільного захисту в процесі вивчення української мови: автореф. ... канд.
пед. наук. Львів, 2018. 22 с.

58. Основы индивидуального здоровья человека: Введение в общую и
прикладную валеологию: (Монография) / Э. М. Казин, Н. Г. Блинова, Н. А.

Литвинова. - М.: Владос, 2000. - 192 с.

59. Основы теории коммуникации: Учебник / Под ред. проф. М. А. Василика.
— М.: Просвещение, 1998. — 258 с.

60. Основы психологии: Підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця.
— К.: Либідь, 2002. — 632 с.

61. Остапенко Ю. Н. Нравственный аспект творческих способностей
специалиста // Формирование творческих способностей: сущность, условия,
эффективность: Сб. науч. тр. — Свердловск: СИПИ, 1990. — С. 67-75..

62. Петляєва В. В. Педагогічні умови формування моральної культури
майбутнього вчителя іноземних мов: дис. ... канд. пед. н. Київ: 2019. 261 с.

63. Петутіна О.О. Чи потрібен університету Кодекс честі студента? / О.О.

Петутіна // Вісник НТУ «ХП» : Тематичний випуск : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. - №30. - 2011. - С. 7-14.

64. Пирогов Н. И. Вопросы жизни / Н. И. Пирогов // Избр. пед. соч. – М. :

Педагогика, 1985. – С. 29 – 51.

65. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 1. М.: Просвещение, 1990. 632 с.

66. Полтавець В. Інноваційні проекти мистецько-культурних програм у

школах Франції / В. Полтавець // Мистецтво та освіта : наук.-метод. журн. –

2005. – № 1 (35). – С. 20–22.

67. Психология и учитель: Пер. с англ./ Гуго Мюнстерберг, пер. А.А.

Громбаха. – 3-е изд., испр. – М.: «Совершенство», 1997. – 326 с.

68. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах:

Монографія Левченко Т.І. – 1-е видання/ – Вінниця: видавництво «Нова Книга», 2002. – 512 с.

69. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности: (Монография). - М.:

МГУ, 1981. - 182 с.

70. Свириденко Т. М. Педагогічні умови виховання вірності в особистісних взаєминах студентів вищих навчальних закладів: дис. канд. пед. наук.: спец.

13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. М. Свириденко; Житомирський

державний ун-т імені Івана Франка. – Житомир, 2012. – 273.

71. Сербенська О. Антисуржик: вчимося ввічливо поводитись і правильно

говорити: навч. посіб. / О. Сербенська, М. Білоус, Х. Дацишин, Ю. Редько,

Н. Станкевич [та ін.]. – Львів: нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – 257 с.

72. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и

доп. Минск: Харвест, 2003. 976 с.

73. Словник-довідник з професійної педагогіки [авт.-упоряд. А. В. Семенова

]. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.

74. Соловьев В. Право и нравственность. – М., 2001. – С. 265.

75. Стратегія розвитку освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

76. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 4. – 640 с.

77. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Твори: У 5-ти т.т. – Т.2 – К., 1977.

78. Тайлор Э.Б. Первобытная культура: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.

79. Тернопільська В. І. Довідник з виховної роботи зі студентами: навч. посібник / В. І. Тернопільська. – Тернопіль: Вид-во «Богдан», 2014. – 184 с.

80. Тернопільська В. І. Підготовка куратора академічної групи до організаційно-виховної роботи зі студентами ВНЗ / В. І. Тернопільська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 :Творча

особистість учителя: проблеми теорії і практики. – 2012. – Вип. 17. – С. 140 – 143.

81. Титаренко А. И. К проблеме аксиологического анализа нравственной культуры // Вопросы нравственной культуры: Тезисы симпоз. – Вильнюс: НИИ ФСП, 1981, С. 30-35.

82. Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: МГУ, 1984. - 270с.

83. Тovaжнянский ЛЛ. Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» / Л. Тovaжнянский. - Х.: НТУ «ХПИ», 2010. - 300 с.

84. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 11 т. / К. Д. Ушинский. – М.-Л. : АПН РСФСР, 1948. – Т.6. – 1949. – 448 с.

85. Ушинський, К. Д. Твори в шести томах / К. Д. Ушинський. – К., 1952. – Т. 5. – С. 321–322.

86. Федоренко С. В. Громадянська освіта як чинник формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США / С. В. Федоренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді (Кн. 2). – 2015. – № 19. – С. 330–342.

87. Философский словарь / Под. ред. И. Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. М.: Политиздат, 1991. 560 с.

88. Фіцула М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Академвидав, 2003. 528 с.

89. Формирование профессиональной направленности студентов педагогических вузов: / Этико-педагогическое образование и нравственное воспитание // Под. ред. З. А. Гришина, В. Момова и др. – Владимир: ВГПИ, 1976. – 134 с.

90. Фромм Э. Бегство от свободы (пер. с англ.). – М.: Прогресс, 1989. – 450 с.

91. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М.: ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. – 568 с. (Классика зарубежной психологии).

92. Хилл Наполеон. Думай и богатей – 2 / Хилл Наполеон. – М.: Экономика, 2000. – 320 с.

93. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2004. – 278 с.

94. Чмут' Т.К. Етика ділового спілкування: навч. посіб. / Т.К. Чмут, Г.Л. Чайка. К.: Знання, 2007.-230 с.

95. Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: Руководитель и педагогический коллектив. - М.: Просвещение, 1990. - 206 с.

96. Шварц И. Е. Психологический климат как педагогическая проблема // Формирование нравственно-психологического климата в коллективе. - Пермь, 1985. - С. 1-16..

97. Шевчук І. В. Педагогічні умови формування культури дозвіллевої діяльності діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Шевчук // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. - Київ - Ялта. - 2013. - Т. 2. - С. 38-41.

98. Шкурін Олександр Іванович ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА 13.00.01 - Теорія та історія педагогіки Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Луганськ – 1999

99. Юркевич Г. Й. Психологічні детермінанти розвитку особистості менеджера : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.05. Івано-Франківськ, 1999. 40 с.

100. Astin A. W. Why Spirituality deserves a central place in liberal education / A. W. Astin // Liberal Education. – 2004. – Vol. 90. – № 2. – P. 34–41.

101. Bamford A. «L'édication artistique dans le monde» / A. Bamford // Revue internationale d'éducation de Sèvres [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://journals.openedition.org/ries/1107>.

102. Clark C. Effective multicultural curriculum transformation across disciplines / C. Clark // Multicultural Perspectives. – 2002. – Vol. 4. – № 3. – P. 37–46.

103. DeVitis J. L. To serve and learn: The spirit of community in liberal education / Joseph L. DeVitis, Robert W. Johns, Douglas J. Simpson. – New York, NY: Peter Lang, 1998. – 181 p.

104. Harvard Program in General Education. Current Requirements until Fall 2018 [Electronic resource]. – Mode of access : http://generaleducation.fas.harvard.edu/current_requirements.

105. [Kravets 1996, s. 20]. Kravets V. P. (1996), Istoriiia klasychnoi zarubizhnoi pedahohiky i shkilnytstva [History of classical foreign pedagogy and the school system]. Ternopil: vyd-vo «Ternopil», s. 436 [in Ukrainian].

106. Lach-Rosocha J. Przeżycie estetyczne jako metoda wychowania twórczego / E. Kochanowska, J. Wojciechowska red. Edukacyjne konteksty wspierania rozwoju dziecka, red. Wydawnictwo Naukowe Akademii Technicznej Humanistycznej, Bielsko-Biala, 2012. – S. 34-45.

107. Lach-Rosocha J. Zabytki sztuki i wychowanie / Jadwiga Lach-Rosocha. BeilskoBiala, 2003. – S. 320

108. L'éducation esthétique à l'école et hors l'école. Jean Devignaud [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000408/040843fb.pdf>.

109. Lestage A. Plaidoyer pour des Apprentissages charges de culture / A. Lestage // Le Monde de l'éducation. – 2001. – № 7. – P. 1.

110. Lindholm J. A. A Guidebook of Promising Practices: Facilitating College Students Spiritual Development / Jennifer A. Lindholm, Melissa L. Millora, Leslie M. Schwartz, & Hanna Song Spinosa. – California : Regents of the University of California, 2011. – 124 p.

111. Rest J. R. Moral Development: Advances in Research and Theory / J. R. Rest. – New York : Praeger, 1986. – 224 p

112. Rokeach M. The nature of human values / M. Rokeach. – New York : Free Press, 1973. – 438 p.

113. Schneider C. G. Diversity Requirements. Part of a Renewed Civic Education [Electronic resource] / C. G. Schneider // Diversity Digest. – 2001. – Vol. 5. – №

2. – P. 2–3. – Mode of access : <http://www.diversityweb.org/digest/W01/civic.html>.

114. Skrzypniak R. (2001), Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie [Intergenerational transmission of educational values in the family], „Roczniki Socjologii Rodziny. R. XIII. Rodzina w czasach szybkich przemian, s. 149–160.

https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/4394/1/13_Ryszard_Skrzypniak_Transmisja_miedzypokoleniowa_wartosci_wychowawczych_149-160.pdf [in Polish]

115. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. (1997). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

116. 曹红·民族音乐教育不可忽视[J], 浙江经专学报, 1997(04):52-53.

117. 毕海燕·基础音乐教育与高等音乐教育关系的思考[J], 艺术教育, 2004(04):56-57.

118. 综合性大学音乐教育模式解析[J], 好家长, 2015(47):231.